

ESARET YOLU (devam)

Yazan:

F. A. HAYEK

Londra Üniversitesi, London
School of Economics profes-
sörlerinden

Çeviren:

Turhan FEYZİOĞLU

Daçent

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PLÂNCILIĞIN ÖNÜNE GEÇİLEMEZ Mİ?

*Medeniyet şekilleri müdilleştikçe her
hürriyetin tahdidi icabettiğini ilk ileri sa-
renler biz olduk.*

B. Mussolini

Dikkate değer bir vakıa vardır: Merkezî plâncılığın arzu edilecek bir şey olduğunu söylemekle iktifa eden plâncılar pek azdır. Ekseri plâncılar artık iki şıktan birini seçmemize imkân kalmadığını ve irademizin dışındaki bir takım şartların tazyiki ile rekabetin yerine plâncılığın ikame etmekte zorunda bulunduğumuzu iddia etmektedirler. Yeni yolumuza, kendi irademizle değil, fakat artık geri çeviremeyeceğimiz ve önüne geçmek istiyemeyeceğimiz teknik değişmeler dolayısıyla rekabetin kendi kendini tasfiyeye uğraması yüzünden girmiş olduğumuz efsanesi, durmadan ve aralıksız olarak tekrarlanmaktadır. Bu delil üzerinde geniş izahlara girişildiği pek azdır. Bu iddia, sırf tekrar suretiyle bir "sâbit vâkıa", bir "kaziye mahkeme" kuvveti kazanıncaya kadar müelliften müellife nakledilip duran iddialardandır. Fakat hiçbir esasa müstenit değildir. İnhisarçılık ve plâncılık temayülü "objektif vakıalar"ın doğurduğu bir netice değildir. Yalnızca asırdan beri mütemediyen körüklenerek ve yayılarak, nihayet bütün dünyamıza hâkim olan kanaatların mahsulüdür.

Plâncılığın önüne geçilemeyeceğini isbat etmek için ileri sürülen mahkeme delilleri arasında en sık tekrarlananı şudur: teknik değişmeler, birçok sahalarda, gittikçe genişliyen bir ölçüde rekabet imkânını ortadan kaldırmış olduğundan, artık istihsalin hususi inhisarlar tarafından kontrolü

bu hükümetçe idaresi şıklarından birini seçmeğe mecbur bulunuyoruz. Bu kanaatin başca kaynağı "sınaî temerküz" hakkındaki marksist doktrindir; fakat, Marx'ın diğer birçok fikirleri gibi, ekseri muhitler, bu fikri üçüncü veya dördüncü elden almışlardır ve nereden geldiğini dahi bilmezler.

Şüphesiz, son elli yıl zarfında inhisarların gittikçe artması ve serbest rekabet sahasının gittikçe daralması - bu hâdisenin vüs'ati bazen çok mübaleğa edilmiş olmakla beraber - (1) itiraz götürmüyen bir tarihi vâkıadır. Mühim olan nokta, bu tekâmülün, teknik terakkinin zaruri bir neticesi mi, yoksa sadece ekseri memleketlerde tatbik edilen siyasetin eseri mi olduğu meselesidir. Göreceğiz ki, bu tekâmülün tarihçesi ikinci iddiayı kuvvetle haklı çıkaracak gibidir. Fakat daha önce, modern tekniğin inhisarlarının ne dereceye kadar inhisarların çoğalmasını zaruri kılacak bir mahiyet taşıdığı inceliyelim.

Inhisarların genişlemesi, büyük teşebbüsün küçük teşebbüse üstünlüğüne sebeline atfedilmekte ve bu üstünlüğün modern "seri halinde imalât" metodlarının daha iyi randıman vermesinden doğduğu ileri sürülmektedir. Ekseri sanayi branşlarında, modern metodların, büyük teşebbüslere, birim başına isabet eden fiatları düşürecek şekilde istihsali artırmak imkânını sağladığı ve böylece her tarafta büyük teşebbüslerin, daha ucuz fiata satılmak suretiyle, küçükleri tasfiye edebildiği iddia olunmaktadır; iddia edilmesine göre, bu seyir, her sanayi kolunda bir yahut nihayet birkaç "dev teşebbüs" kalıncaya kadar devam edecektir. Bu iddia, teknik terakkinin bazı hallerde husule getirdiği bir neticeyi hesaba katmakta; fakat tesiri aksine olan diğer bazı hâdiseleri ihmal etmektedir. Vakıaların bir kısmı bir tetkiki de, ileri sürülen görüşü asla teyid etmemektedir.

Burada bu meseleyi teferruatiyle incelememize imkân olmadığından, yukarıdaki en kuvvetli delili bildirmekle iktifa edeceğiz. Bu sahada son zamanlarda yapılan en geniş inceleme, Amerika Birleşik Devletlerinde "Geçici Millî İktisat Komitesi"nin, *İktisadî Kuvvetin Temerküzü* hakkında yaptığı tetkiktir. Liberalizme tarafgirlik etmekle suçlandırılan bu komite hiç de imkân bulunmayan bu komite, nihaî raporunda şu hükme varmıştır ki, seri halindeki büyük imalâtın verimi artırmasının rekabeti ortadan kaldırmak neticesini doğurduğu kanaati, "bugün elde olunabilen de-

(1) Profesör L. Robbins'in "Inhisarlardan içtinap edilip edilemeyeceği meselesi" ne dair incelemede, bu cihetler daha tam bir şekilde münakaşa edilmiştir. Bk. *The Economic Theory of class conflict*, 1939, s. 215-280

lillerle asla teyid edilmemektedir." (1) Ve bu mesele hakkında komite için hazırlanan teferruath monografi, sualin cevabını şu ifade ile hülâsa etmektedir:

Büyük teşebbüslerin randıman üstünlüğü isbat edilmiş değildir; rekabeti ortadan kaldıracakları söylenen üstünlükler birçok sahalarda kendini gösterememiştir. Teşebbüslerin büyüklüğünün sağladığı tasarruflar - böyle bir tasarrufun sağlanabildiği hallerde bile - mutlaka inhisarı icab ettirmez... Bir istihkak kolunun büyük kısmı böyle bir inhisar kontrolü altına girmeden, teşebbüs azamî randımanı veren büyüklüğe (optimum büyüklüğe) eriştiği takdirde, inhisar doğmaz. Seri halindeki imalâtın faydalarının istenir temez rekabeti ortadan kaldıracakları, hükmünü kabullenmek imkân yoktur. Şunu da ilâve edelim ki, inhisar, emekçiyi, büyük teşebbüslerde maliyet fiyatının düşmesinden dolayı değil, başka sebeplerle teessüs etmektedir. İnhisar gizli anlaşmalarla kurulmakta ve devlet kuvvetleri tarafından teşvik edilmektedir. Bu anlaşmalar ilga edilir ve güdülen siyasetin istikameti değiştirilirse, rekabet yeniden canlanabilir. (2).

İngiltere'de yapılacak bir anket aynı neticeleri verirdi.. İnhisar kurumları istiyenlerin nasıl daima devlet kuvvetlerinin yardımını istediklerini ve bu seriya buna nail olduklarını müşahede edenler, bu tekâmülün hiç de geçilemeyecek bir cereyan olmadığını anlarlar.

* * *

Rekabetin çökmesi ve inhisarın genişlemesi hareketinin muhtelif sektörlerdeki inkişaf seyri, bu hükmü tamamiyle teyid etmektedir. Eğer bu hâdiseler teknik terakkinin neticesi veya "kapitalist" tekâmülün zaruri mahsulü olsalardı, ilk önce en ileri iktisadî sisteme varmış olan memleketlerde başgöstermeleri lâzım gelirdi. Halbuki hakikatte, bu hâdiseler ilkince XIX uncu yüzyılın son çeyreği esnasında, nispeten genç iki sanayi ülkesinde, Amerika Birleşik Devletleri ile Almanya'da başgöstermiştir.

(1) *Final Report and Recommendation of the Temporary National Economic Committee*, 77 inci Kongre, 1 inci toplantı, Senate Document No. 35, 1941, s. 89

(2) C. Wilcox, *Competition and Monopoly on American Industry*, Temporary National Economic Committee, 21 sayılı monografi, 1940, s. 314

dan kapitalizmin zaruri inkişâfının tipik bir örneği olarak gösterilmeğe başlanılan Almanyada, kartellerin ve sendikaların gelişmesi 1878 den beri sistematik bir siyasetle bile bile teşvik edilmiştir. Hükûmet, fiatları ve satışı tanım eden inhisarların kurulmasını kolaylaştırmak için, yalnız himaye edici bir durum takınmakla kalmamış, doğrudan doğruya yardımlarda bulunmuş, hattâ zorlamağa kadar gitmiştir. Almanya'da Devlet yardımıyla yapılan bu ilk büyük "ilmî plâncılık" ve "sanayiîni şuurla teşkilâtlandırılması" tecrübesi, dev inhisarların doğmasına yol açmıştır; ve bu netice, İngiltere'de aynı gayin yapılmasından elli yıl önce, önüne geçilmesi imkânsız bir organik gelişmenin mahsulü olarak öne sürülmüştür. Hemen her tarafta rekabet sisteminin zaruri olarak "inhisar kapitalizmi" ne müncer olduğu fikrinin kabul edilmesinde, kendi memleketlerinin tecrübesinden umumi neticeler çıkararak Alman sosyalist nazariyecilerinin ve bilhassa Sombart'ın büyük tesiri olmuştur. Birleşik Amerika'da, son derece himayekâr bir siyaset sayesinde, azçuk Almanya'dakine benzer bir gelişme vuku bulması, bu teşmili teyideder gibi görünüyordu. Bununla beraber, Birleşik Devletlerinkinden ziyade, Almanya'nın geçirdiği tekâmül, cihansümül bir temayülün mümessili olarak görülmeğe başlanmıştır; son zamanlarda çıkan ve çok okunmuş olan bir siyasi memmede denildiği gibi, Almanya'nın "modern medeniyetin bütün sosyal ve sanayi kuvvetlerinin en ileri şekillerine vasıl olmuş buldukları" bir memmede olduğundan bahsetmek âdet haline gelmiştir. (1).

Halbuki bütün bunlar hiç de önüne geçilemez hâdiseler değildi ve bilâhale bile bile takip edilen bir siyasetin neticesiydi. İngiltere'nin 1931 e kadar olan vaziyetini ve bu tarihten sonra bu memleketin de umumi bir himayecilik siyasetine atılvermek suretiyle geçirdiği tekâmülü göz önünde tutmak, bu anlamak için kâfidir. Daha 12 yıl önce, ötedenberi himaye edilmekte olan bazı sanayi kolları hariç, İngiliz sanayiinin tâbi olduğu rekabet rejimi, bütün tarihi boyunca tâbi olduğu rejimden farksızdı. 1920 ile 1930 yılları arasında ücret siyaseti ile para siyasetinin birbirine uymaması yüzünden sanayi vahim zararlara uğramasına rağmen, 1929 a kadar olan işsizlik ve sanayi faliyet rakamları, bir sonraki on yılın rakamları ile oldukça lehte mukayese kabul eder. Himayeciliğe geçilmesinden ve bununla birlik-berlikte iktisadî siyasetinin umumi bir değişikliğe uğramasından sonra inhisarlar şaşırtıcı bir süratle artmış ve İngiliz sanayiinin çehresini henüz pek az haberdar olduğu bir ölçüde değiştirmiştir. Bu tekâmül devre zarfındaki teknik terakkiden doğduğunu ve Almanya'da 1880 ile 1940 yılları arasında tesirlerini gösteren teknik zaruretlerin İngilterede ancak 1940 yılları arasında kendini hissettirdiğini ileri sürmek, bu bölü-

(1) R. Niebuhr, *Moral Man and Immoral Society*, 1932

mün başına koyduğumuz sözleriyle Mussolini'nin zmmen ifade ettiği gibi, İtalya'nın diğer Avrupa memleketlerinden daha önce ferdî hürriyeti ortadan kaldırmasının, medeniyetçe diğer memleketlerden çok ileri olmasından mütevellit bulunduğunu iddia etmek kadar abestir.

İngiltere ele alındığı takdirde, kanaat ve siyaset değişikliğinin, vâkıaladaki kaçınılmaz istihalenin bir neticesinden ibaret olduğu yolundaki nazariye, biraz hakikate yaklaşır gibi görünür; çünkü İngiltere hariçteki fikri-tekâmülü bir parça geriden takip etmiştir. Bu sebeple, umumi efkârın rekabete taraftar olmakta devam etmesine rağmen, sanayiın inhisarlar halinde teşkilâtlandığını ve haricî hâdiselerin efkârı umumiyenin isteklerini bertaraf ettiğini ileri sürenler olmuştur. Fakat bu tekâmülün en iyi örneği olan Almanya'yı göz önüne alırsak, nazariye ile tatbikat arasındaki hakikî münasebet derhal aydınlanır. Asla inkâr edilemez ki, *Almanya'da*, rekabetin ortadan kaldırılması bile bile takip edilen kasdî bir siyasetin neticesi olmuştur ve bu iş, bugün adına plâncılık dediğimiz ideal uğruna yapılmıştır. Tamamiyle plânlaştırılmış bir cemiyete doğru ilerlerken, gerek Almanlar, gerekse onları taklit edenler, sadece bazı XIX uncu yüzyıl mütefekkirlerinin, bilhassa Alman mütefekkirlerinin çizdikleri yolu takip etmiş olmaktadır. Son altmış veya seksen yılın fikir tarihi şu hakikati tamamiyle teyid etmektedir: içtimâî tekâmül bahsinde önlenmesi imkânsız olan şey yoktur. Kaçınılması imkânsız olan şeyler, sadece kaçınılması imkânsız olduğuna inanılan şeylerdir.

Modern teknik terakkinin plâncılığı kaçınılması imkânsız bir hale getirdiği fikri, şu şekilde de tefsir edilebilir: bugünkü sınaî medeniyetinin müdillliği öyle yeni meseleler doğurmuştur ki, bunların içinden ancak merkezî plâncılık sayesinde çıkılabilir. Bu bir bakıma doğrudur, fakat iddia edildiği gibi geniş mânasıyla değil. Meselâ modern bir büyük şehrin yaşadığı meseleleri, mekân içindeki sıkışıklıktan doğan diğer birçok meseleleri münasip şekilde halletmeğe, rekabetin kâfi gelebileceğini ileri sürmek âdet olmuştur. Fakat merkezileştirilmiş plâncılığı müdafaa sadedinde modern medeniyetin müdillliğini öne sürenler, bu nevi meseleleri, "sosyal hizmetleri", v. s... meselelerini düşünmekten uzaktırlar. Onların umumiyetle telkin ettikleri fikir şudur: iktisadî mekanizmanın bütünü hakikî ve insicamlı bir görüşe sahip olmak git gide güçleşmektedir ve bu sebeple içtimâî hayatın bir keşmekeş halini alması istenmiyorsa, merkezî bir koordinasyonu zaruridir.

İleri sürülen bu delil, rekabetin rolünün katiyen anlaşılınmamış olduğunu gösterir. Rekabetin nisbeten basit durumlara mahsus bir çare olması

le dursun, bilâkis, zamanımızda iş bölümünün son derece mûdilleşmiş olmasıdır ki, rekabeti, istenilen koordinasyonu gerçekleştirebilecek yegâne metod haline getirmiştir. Bir tek insanın veya bir tek heyetin bütün vâkıalardan kavramasına inkân verecek kadar basit bir durumda, kontrol ve plâncılık kolayca ve faydalı bir şekilde tatbik edilebilirdi. Fakat göz önünde tutulması icap eden faktörler, hepsini bir bakışta kavramağa inkân vermeyecek kadar çoğaldığı zaman, ve asıl bu takdirde, ademi merkezîyetçilik zaruri bir hal alır. Fakat ademi merkezîyetçilik zaruri hale gelince, koordinasyon meselesi ortaya çıkar: öyle bir koordinasyon ki, münferit organizmaları, bir taraftan faaliyetlerini ancak kendilerinin vâkıf olabilecekleri vakıalara intibak ettirmek hususunda, diğer taraftan kendi plânlarını diğerlerinininkine uydurmak hususunda serbest bırakacaktır. Bu kadar çok sayıda fertlerin kararlarına müteallik bütün mülâhazaları hiçbir kimse şuurlu olmak tevzin edemeyeceği içindir ki, ademi merkezîyet zaruri bir hal almıştır: şu halde, koordinasyonun "şuurlu bir kontrol" ile sağlanamayacağı aşikârdır; bu koordinasyon, olsa olsa, her icra ajanına kendi kararlarını diğer kimselerin kararlarına iyi bir şekilde intibak ettirebilmek için muhtaç olduğu malûmatı ulaştırılan bir tertibat sayesinde gerçekleştirilebilir. Ve muhtelif emtianın arz ve talebi üzerinde mütemadiyen tesir yapmakta bulunan değişikliklerin bütün teferruatını (tamamiyle bilecek; bu bilgileri belli derecede süratle toplayıp yayabilecek bir "merkez" mevcut olamayacağına göre, ferdî faaliyetlerin tesirlerini otomatik olarak kaydeden ve her bir malûmat ferdî kararların hem muhassalası, hem de rehberi olan bir sistem ihtiyacı vardır.

İşte rekabet rejiminde fiyat sisteminin yaptığı şey budur; ve bu işi yapmadığı vâdeden başka hiç bir sistem mevcut değildir. Fiyat sistemi, müteşebbislere, bir pilotun bazı kadranları gözetlemesi gibi, bir takım fiyatları seyirini gözetlemek suretiyle kendi faaliyetlerini diğer müteşebbislerin faaliyetlerine intibak ettirmek imkânını sağlar. Fakat mühim olan nokta şudur ki, bu fiyat sistemi, ancak rekabetin hâkim olması şartıyla, yani her müstahsil fiyat tahavvüllerine intibak etmek zorunda bulunduğu ve fiyatları hâkim olamadığı takdirde, bu fonksiyonu ifa edebilir. İktisadî hayatın kâil halinde mûdilleştiği nisbette, fertler arasındaki bu "bilgi akışı" zarurî bir hal alır; fertlerin münferit gayretleri, malûmat nakletme gibi şahsî bir mekanizma sayesinde ahenkleşir: bu mekanizmaya "fiyat sistemi" adını veriyoruz.

Mübaleğaya düşmeden iddia edilebilir ki, sanayiimizin inkişafı için mûdilleştirilmiş plâneliğe güvenmek zorunda kalsaydık, bu sanayi hiç şüphesiz bugün vasıl olduğu farklılaşma, mûdillik ve kıvraklık derecesi-

ne erişemezdi. İktisadî meselenin böyle ademî merkezîyetçilik ve otomatik koordinasyon yoluyla hâli metoduna kıyasen, doğrudan doğruya merkezden idare metodu inanılmıyacak kadar kaba, mahdut verimli ve iptidaidir. İş bölümünün modern medeniyetin doğmasına imkân verecek bir dereceye vâsıl olmasını, bu iş bölümünü şuûrî olarak yaratmak ihtiyacını hissetmemiş bulunmamıza; ve iş bölümünü, düşünce düşünce yapılabileceğinden çok daha ileri götürmek imkânını sağlayan bir metodu, insanın tesadüfen bulmuş olmasına borçluyuz. Mûdillik derecesinin artması, tek merkezden idare metodu inanılmıyacak kadar kaba, mahdut verimli ve iptidai ihtiyaç bırakmayan bir usul kullanmağa bizi bir kat daha icbar etmektedir.

İnhisarların artması ile teknik terakki arasında münasebet bulan diğer bir nazariye daha vardır ki, biraz önce incelediğimiz nazariyenin hemen hemen aksine deliller ortaya atar; vuzuhla izah edildiği pek nâdir olmakla beraber, bu nazariye de hatırı sayılır bir tesir icra etmiştir. Bu nazariye modern tekniğin rekabeti yok ettiğini değil, bilâkis rekabete karşı tedbir alınmadığı yani inhisar tesis edilmediği takdirde, modern tekniğin imkânlarının büyük bir kısmından faydalanmak kabil olamayacağını iddia eder. Münekkit okuyucular, belki bu iddianın kötü niyete dayandığından şüphe edeceklerdir, fakat mutlaka böyle olması icabetmez. Bu iddiaya karşı akla derhal şöyle bir cevap gelmektedir: yeni bir teknik hakikaten eskilerine üstünse, her türlü rekabete rağmen kendini kabul ettirebilmesi zıttır. Fakat bu cevap ileri sürülen delili bütün cephelelerinden çürütmeğe kâfi gelmez. Şüphesiz, birçok hallerde, bu delil ilgililer tarafından keskin menfaatlarını müdafaa etmek için kullanılmaktadır. Fakat daha ziyade bu iddia, mühendisin dar görüş zaviyesinden mütalâa edilen teknik kıymet ile, cemiyetin bütünü zaviyesinden nazarı itibara alınan kıymetin birbirine karşılaştırılmasından doğar.

Fakat bu iddianın oldukça kıymet ifade ettiği bazı haller vardır. Meselâ şöyle bir ihtimal düşünülebilir: İngiltere'de herkes aynı modelde otomobil kullanmağa razı olabilse, İngiliz otomobil sanayii Amerikadan daha ucuz ve daha iyi otomobil imaline muvaffak olabilecektir; yahut ta, herhalde yalnız elektrik kullanmağa icbar edilebilse, elektrik istimali havagazı ve kömürden daha ucuza mal edilebilecektir. Elimizde tercih imkânı olan yeni vaziyeti tercih eder ve belki de bundan çok faydalanabilirdik. Fakat bu konuda hiçbir fert tercih imkânına malik olamayacaktır; çünkü her

mevzuu olan ya herkesin aynı model otomobil kullanması (veya herkesin elektrik kullanması), yahut ta - bunlardan her birine daha yüksek bir fiyat ödemek suretiyle muhtelif şıklardan birini tercih imkânına malik olmasıdır. Misal olarak seçtiğim iki halde bunun doğru olup olmadığını bilmiyoruz: fakat kabul etmeliyiz ki, bazı sahalarda, mecburi bir standardizasyon sayesinde veya muayyen bir hâdden daha fazla çeşidin bulunmasını men etmek suretiyle, müstehlikin tercih imkânlarındaki tahdidi fazlasiyle telâfi edecek bir bolluğa kavuşmak mümkündür. Hattâ öyle bir yeni icat düşünülmelidir ki, insanların ekseriyeti veya hepsi birden bunu kullanmağa icbar edilebildiği takdirde, bu icadın tatbikinden büyük faydalar husule geleceği muhakkak bulunsun.

Bu gibi hallerin ehemmiyeti ne olursa olsun, teknik terakkinin iktisadi hayatın merkezî bir idareye bağlanmasını zaruri kıldığını isbata bu mülâhazalar kâfi değildir. Bundan çıkarılacak mâna şudur ki, bazı hallerde cezar yoluyla bir fayda temin etmek veya bu faydadan sarfınazar eylemek için birini seçmek icabeder; daha doğrusu, ekseriya, bu faydayı derhal elde etmek yahut bir müddet sonra, yeni teknik terakkiler karşımıza çıkacak güçlükleri yenmemizi mümkün kıldığı zaman, elde etmek şıklarından birini seçmemiz lâzımdır. Gerçi bu gibi vaziyetlerde, hürriyetimizin muhafazasına mukabil, derhal elde edilmesi mümkün olan bir kazancı feda etmek mecburiyetinde kahrız; fakat buna mukabil, müstakbel inkişafları için fertlerin sahip oldukları bir bilgiye tâbi kılmak zaruretinden kurtulmuş oluruz. Derhal elde edilmesi mümkün bir takım faydaları böylece feda etmekle, bazı mühim müstakbel terakkilerin sâik ve kaynağını korumuş oluruz. Seçme imkânının ve çeşitliliğin muhafazası için derhal ödemeyi icabeden fiyat bazan yüksek olabilir, fakat meseleyi uzun vâdeli düşünürsek, maddî terakkinin de bu çeşitliliğe bağlı olduğunu anlarız çünkü hangi istihsal veya hizmet şeklinin ilerde yeni terakkilere yol açacağı önceden bilmeğe imkân yoktur. Derhal elde edebileceğimiz maddî faydanın fedası pahasına hürriyetimizi muhafaza etmenin mükâfata değer defasında mutlaka göreceğimizi iddia etmek tabîi imkânsızdır. Fakat hürriyetin faydası, işte bu önceden görülmesi imkânsız müstakbel terakkilerin sahayı açık bırakmasındadır. Hattâ, halî hazırdaki bilgilerimize muayyen bir hususta cebir ve tazyik kullanmaktan hiçbir zarar doğmayacak ve sadece fayda husule gelecek gibi görünse dahi, - istikbal bakımından - hürriyet rejimine sadık kalmak müreccahtır.

Ekseriya terakkinin tesirleri hakkında yapılan mütad münakaşalarda, bu ekseriya ekseriya sanki bizim dışımızda ve bizi yeni buluşları muayyen bir şekilde kullanmağa icbar edebilen bir şeymiş gibi gösterilmektedir. İcatla-

rın bize muazzam bir kuvvet sağladığı muhakkaktır, fakat bu kuvveti kıymetli mirasımız olan hürriyeti imha yolunda kullanmamız lâzım geldiğini ileri sürmek abestir. Bütün bunlardan şu neticeyi çıkarabiliriz ki, hürriyetimizi muhafaza etmek istiyorsak, onu her zamankinden daha büyük bir kıskançlıkla korumalı ve uğrunda fedakârlıklar yapmağa hazır olmalıyız. Modern teknik terakkinin bizi topyekûn iktisadi plâncılığa icbar edecek hiçbir tarafı yoktur; buna mukabil, modern teknik, plâna hâkim olacak merkezî otoritenin elindeki iktidarı hudutsuz derecede daha tehlikeli kılmaktadır.

Demek ki, plâncılığa doğru gidiş, isteyerek benimsenen bir hareketin neticesidir ve bizi buna icbar eden hiçbir *harici zaruret* yoktur. Bununla beraber, plâncıların en ön saftaki simaları arasında neden bu kadar çok mütehasıs teknisyenlere rastlandığını araştırmakta fayda vardır. Bu hâdisenin izahı plâncılığa tenkid edenlerin daîma hatırdan tutmaları için eden şu mühim vâkıa ile sıkı sıkıya ilgilidir: Eğer mütehasıslarımızın teknik fikirlerinin gerçekleşmesi beşeriyetin yegâne gayesi haline gelse, bu fikirlerin hemen hemen hepsinin gerçekleşebileceği aşağı yukarı muhtemeldir. Arzuya şayan görmekte hepimizin müttelik olduğumuz şeyler iyi şeyler vardır, fakat hayatımız boyunca, bu gayelerin ancak çok küçük bir kısmına erişebiliriz, o da tam olarak değil. Kendi sahasındaki başarımlerinden mahrum edildiğini gören teknisyen, mevcut nizama isyan etmez. Herkesin hem şayanı arzu, hem de mümkün saydığı birtakım işlerin yapılmasını görmek hepimizi üzer. Bütün bu işlerin aynı zamanda başarılabileceğini, bunlardan her birinin ancak diğerleri aleyhine olarak yapılabileceğini anlayabilmek için, ihtisastan dışında kalan bazı faktörleri hesaba katabilmek lâzımdır; halbuki bu faktörler ancak yorucu bir gayretle kavranabilir; çünkü, ihtisastımızın içine giren ve emeklerimizimizin büyük kısmına hedef teşkil eden konuları daha geniş bir zemin üzerinde görmemiz ve bu konuları, yakın menfaat sahasımızın dışında kaldıkları takdirde bizi daha az ilgilendiren başka konularla mukayese etmemiz icab eder.

Plânlı bir cemiyette ayrı ayrı ele alınmak suretiyle gerçekleştirilecek şeylerin her biri, plâncılığa hararetle taraftarlar kazandırır; bunları götürecekleri gayenin kıymeti hakkındaki şahsî görüşlerini, plânlı cemiyet idarecilerine kabul ettirebileceklerini sanırlar. Bunlardan bazıları, plânlı bir cemiyette, belki de ümitlerinin tahakkuk ettiğini göreceklendir; fakat hiç şüphesiz, plânlı bir cemiyet, muayyen bazı tasavvurları tercih etmekte başarılı kılmak hususunda bugünkü cemiyetten daha fazla imkâna sahiptir.

Bildiğimiz plânlı veya yarı plân'lı cemiyetlerde, tamamiyle plâncılık sayesinde yaratılmış bazı iyi eserlerin mevcudiyetini inkâr etmek mânâsız olur. Bu hususta sık sık tekrarlanan bir misal, Almanya ve İtalya'nın mükemmel otosradlarıdır. (Maamafih bu gibi işler liberal bir cemiyette asla mümkün olmayacak bir plâncılık nevi teşkil etmez). Esasen, böyle muayyen sahadaki teknik mükemmeliyeti, plâncılığın umumi surette üstünlüğünü ispat eden delil'ler olarak görmek de aynı derecede manasızdır. "Memleketin umumi durumuna nazaran nisbetsiz bir mükemmeliyet arzeden teknik başarılar, o memleketin imkân ve kaynaklarının kötü kullanıldığını ispat eder" demek daha doğru olur. Meşhur Alman otosradları üzerinde seyahat yapmış de, İngilterenin birçok ikinci derecedeki yollarında rastlanan otomobillerden daha az otomobile rastlayınca, insan anlar ki, sulh ekonomisi sayesinde bu otosradların inşasını haklı gösterecek hiç bir sebep mevcut değildir. Bu da acaba plâncıların "tereyağı" yerine "top"u tercih ettikleri hallerden biri midir? Bu ayrı bir meseledir. Fakat bizim ölçülerimize göre, burada pek de hayran kalınacak bir şey yoktur.

Mütehasıs, plânlı bir cemiyette, kendisinin her şeyden fazla ehemmiyet verdiği gayeler üzerinde daha ziyade dikkat toplamağa muvaffak olabildiğince zehabına kapılır. "Mütehasıs" kelimesini duyan, bu zehaba kapılma hâlinin ne kadar umumi bir hadise olduğunu tahmin edemez. Tercih ettiğimiz ve menfaatlarımız bakımından, hepimiz bir bakıma mütehasısızız. Ve hepimiz kendi şahsî kıymet silsilemizin sadece şahsî bir ölçüyle değerlendirilmesini, makul insanlarla yapacağımız serbest bir münakaşada görüşleştirmeye ve doğruluğunu kabul ettirmeğe muvaffak olabileceğimizi zannederiz. Her şeyden önce kırların manzarasını korumak ve sanayiın bu güzelliklere zarar vermesiyle yaptığı lekeleri yok etmek isteyen kır peyzajları amatörü gibi, şehirlerin ve gayri sıhhî köy kulübelerini yıkmak isteyen heyecanlı işiyen mütehasıs veya dümdüz, güzel yolların her tarafı kaplamasını dileyen şehirli meraklısı da; azamî ihtisarlaştırma ve makinalaştırma taraftarı olan şehirli meraklısı gibi, insan şahsiyetinin korunması için müstakil küçük şehirlerin tahribatının kabil olduğu kadar yaşamasını isteyen idealist de, velhasıl bu tek taraflı düşünen kimseler gayelerinin ancak plâncılık sayesinde kısmen gerçekleşebileceğini müdriktirler ve bunun için plâncılığa muvaffak olurlar. Fakat avazları çıktığı kadar bağırarak istedikleri plâncılığın sadece gayeleri arasındaki gizli ihtilâfı açığa çıkarmaktan başka bir şeye muvaffak olamazlar.

Plâncılığın esas itibarile hâlâ bir hülyadan ibaret olmasına rağmen, şehirli meraklısı lehindeki cereyanın bugünkü kuvveti geniş ölçüde şu vâkıya muvaffak olmuştur: bütün "tek taraflı" idealistler, hayatlarını bir tek işe vakfet-

miş olan bütün erkek ve kadınlar, plâncılık fikri etrafında toplanır. Bunların plâncılığa bağladıkları ümit, cemiyetin bütünü hakkında anlayışlı bir görüşün mahsulü değil, bilâkis son derece mahdut bir görüşün kendilerince en ön plâna aldıkları gayelerin kıymetini fazlasıyla mübalâğ etmelerinin neticesidir. Bunu söylemekle, bizim cemiyetimiz gibi hür bir cemiyette, bu çeşit insanların ifade ettikleri büyük pragmatik kıymet küçültmek istemiyorum; bu gibi insanlar hayranlığımıza tamamiyle lâyaktırlar. Fakat cemiyeti plânlaştırmak hususunda en istekli olan kimselerin bu iş kendilerine verildiği takdirde en fazla tehlikeli olacak ve başkalarının plâncılığına karşı en az müsamaha gösterecek kimselerdir. Tek taraflı düşünen temiz kalpli idealistlerle softa arasında ekseriya bir adımlık mesafedir. Plâncılığa en fazla kuvvet veren sâik, şüphesiz, hayal kırıklığına uğramış mütehasşısın hıncıdır. Fakat her şahsın en yüksek mütehasşısının, kendi ideallerini gerçekleştirmek üzere, istediklerini yapmaktan best bırakılacakları bir dünya nizamı kadar tahammülfersa ve gayri maksadlı bir nizam tasavvur edilemez. Böye bir dünyada, "koordinasyon" işinin bazı plâncıların tahayyül ettikleri gibi ayrı bir ihtisas haline gelmesi imkân yoktur. İktisatçı, böyle bir koordinasyon işini deruhte edecek kimsede bulunması lâzım gelen bilgilere sahip olmak iddiasından son derece uzaktır. İktisatçının müdafaa ettiği tez, "her şeyi bilen" bir diktatörün ihtiyaç olmaksızın bu koordinasyonu mümkün kılan bir metoddur. Fakat bu metod da, bütün mütehasşısınların itiraz ettikleri ve ferdi gayretlerinin karşısına dikilen o gayri şahsî ve ekseriya anlaşılması imkânsız bazı esasların muhafazasını tazammun eder.

BEŞİNCİ BÖLÜM

PLÂNLİ İKTİSAT VE DEMOKRASI

Fertilere sermayelerini ne şekilde kullanacaklarını eğretmeğe kalkışacak bir Devlet adamı, pek lüzumsuz bir meşguliyet yüklenmiş olmakla kalmaz, üstelik hiçbir meclise, hiçbir senatoya güvenle emanet edilemeyecek kadar büyük bir otorite elde eder; ve bu kudret, onu kullanmağa kendisini ehil zannedecek kadar deli ve kendini beğenmiş bir adamın elinde, en tehlikeli halini alır.

Adam Smith

kollektivist sistemlerin müşterek vasfı, her renkten sosyalistler tarafından kullanılan bir ifade ile, şöyle tarif edilebilir: Cemiyet içindeki çamur muayyen bir içtimai gayeye göre teşkilâtlandırılması. Bugünkü cemiyetin böyle "şuurlu" bir şekilde tek bir gayeye doğru yöneltilmesi, cemiyet içindeki faaliyetlerin gayri mesul fertlerin keyf ve fanatikliğiyle mümkün olması, ötedenberi sosyalistlerin başlıca tenkit hedeflerini teşkil etmiştir.

Bu şekilde ortaya koymak, birçok bakımlardan ana meseleyi açıklatmak demektir. Bu suretle, doğruca ferdî hürriyet ile kollektivistlik arasındaki uyumsuzluğun zuhur ettiği noktaya gelmiş bulunuyoruz. Cemiyetin muhtelif şekilleri, meselâ komünizm, faşizm, v. s., cemiyetin gayretleri yöneltmek istedikleri gaye bakımından birbirlerinden ayrılırlar. Fakat bütün kollektivistlik şekillerinin, liberalizm ile ferdî hürriyet arasındaki ayrıldıkları nokta şudur: bunların hepsi, cemiyeti topyekûn ve tek bir gaye uğrunda teşkilâtlandırmak isterler ve ferdî hürriyetini tamamiyle hükümran olduğu serbest sahalarda mevcudiyetini kaybeder. Kısaca, nazariyat sahasında kollektivistlik denilen şeyin beklenen faydaları, fakat tabii ve zaruri tezahürlerini ifade etmek üzere kullandığımız kelimenin hakikî mânasıyla, bütün kollektivist sistemler "to-

bütün cemiyetin teşkilâtlandırılıp, seferber edileceği "içtimai

gaye" ve; a "müşterek gaye"; ekseriya "müşterek menfaat"; "umumi yahut "umumi menfaat" gibi müphem tâbirlerle ifade edilmekte. Tâbirlerin, güdülmesi lâzım gelen siyaseti tayine yetecek kadar sarif na taşınmadıklarını anlamak için, fazla düşünmeğe hacet yoktur. Münsanın refah ve saadeti münhasıran kemmi bir şekilde ölçülemez. Erefetin refahı gibi, bir insanın saadeti de, sonsuz derecede çeşitli kâzâmlarla temin edilebilecek olan pek çok şeylere bağlıdır. Bu refah det, tek bir gaye olarak değil, bir "gayeler hiyerarşisi" halinde, iğnâ ferdin her türlü ihtiyacının yer aldığı noksansız bir "kıymetler şekline tarif edilebilir. Bütün faaliyetlerimizin tek bir plâna göre idaresi, ihtiyaçlarımızdan her birinin bir kıymetler silsilesi dahilinde yerince sıraya konmuş olmasını icabettirir; ve bu kıymetler plâncının tercih edeceği istikameti seçmesine imkân verecek noksansız olmalıdır. Hülâsa, bunun için evde' emirde tam bir ahlâk mevcudiyetine lüzum vardır; öyle bir kod ki, içinde bütün beşerler kendi hakları olan yeri işgal etmiş bulunsunlar.

"Noksansız bir ahlâk kodu" mefhumu bize tamamiyle yabancı bunun neleri tazammun ettiğini kavrayabilmek için muhayyileyi işletmek lâzımdır. Bir ahlâk kodunun ne dereceye kadar noksansız olduğu meselesi üzerinde düşünmek ihtiyadına malik değiliz. Nasıl inşaatçı emrimizi bize emreden bir içtimai koda malik olmadığımız halde, kıymetler arasında durmadan intihaplar, tercihler yaparız; fakat hayrete düşürmez ve bunu yaparken ahlâkî kodumuzun noksan farkına bile varmayız. Bugünkü cemiyetimizde, insanların, maddelerde nasıl hareket etmeleri icabedeceğini gösteren müşterek sahip olmalarına ne imkân, ne de lüzum vardır. Fakat bütün cemiyete ait olduğu ve cemiyet adına tek bir plân dairesinde bir nizamda, her karar mutlaka "içtimai" bir fikrin mahsulü olması le bir cemiyet nizamında, ahlâkî kodumuzun boşluklarla dolu çok geçmeden farkına varılacaktır.

Burada, tam bir ahlâk koduna sahip bulunmanın arzuya olmadığı meselesi ile uğraşmıyoruz. Yalnız şu noktayı belirtmedelim ki, bugüne kadar, medeniyetin tekâmülü ile birlikte, ahlâkî kodumuzu teşkil eden kaideler gitgide azalmış ve daha ziyade hiyet almışlardır. Günlük faaliyetlerinin hemen hepsinde mütemadiyen merasime tâbi olan, sayısız tabularla çevrilmiş bulunan, başka türlü hareket etmek imkânını hemen hemen düşünemeyen sandan bugüne doğru, "ahlâk" gitgide değişmiş ve ferdin

eyen bir sınır haline inkilâb etmiştir: bu sahanın içinde, fert iste-
 hareket edebilir. Tek merkeze bağlı bir iktisat plânının tesbitine
 kadar noksansız bir ahlâk kodunun kabu'ü, bu temayülün tama-
 tersine dönmesi demek olacaktır.

mühim olan nokta, böyle bir ahlâk kodunun mevcut olmadığıdır.
 iktisadî faaliyetin tek bir plân dairesinde idaresine kalkışılırsa, or-
 sual çıkar ki, bunlara ancak bir ahlâk kodu cevap verebilir,
 bugün mevcut olan ahlâk hiçbir cevap veremez; bu hallerde ne yapıl-
 geleceğine dair umumiyetle kabul edilmiş bir görüş mevcut de-
 Benlar hakkında insanların ne muayyen kanaatları, ne de birbirine
 vardır; çünkü bugüne kadar içinde yaşadığımız hür cemiyet
 bu konular üzerinde düşünmek ve hele müşterek kanaatlar
 fırsat ve lüzumu karşımıza çıkmanmıştır.

yor ki, tam bir kıymetler ölçeğine (scale = échelle) malik de-
 var: mevcut kaynakları elde etmek için birbirleriyle savaşıp
 kaynaklardan her birine muayyen derecede kıymet bağliyan muhte-
 sonsuz derecede çeşitli ihtiyaçlarını, hiçbir kafa ihata edemez.
 bakımından, bir ferdin güttüğü gayelerin yalnız kendi şahsî ih-
 münhasır olmasının, yahut en yakın ve hattâ uzak hemcinsle-
 ihtiyaçlarını da içine almasının pek az ehemmiyeti vardır. Kelimele-
 minasiyle, ferdin egoist (hencil) veya altruist (özgeci = diğer-
 insanın, bu mese'ede pek ehemmiyeti yoktur. Mühim olan nokta
 her insan mahdut bir sahadan fazlasını ihata edemez; ancak mah-
 bun âcil ihtiyaçları görebilir. İnsanın alâkası ister kendi fizikî
 etrafında do'laşsın, ister tanıdığı insanlardan her birinin re-
 etine karşı derin bir ilgi duysun, bir fert beşeriyetin ihtiyaçları
 derecede küçük bir kısmı ile alâkadar olabilir.

eriyetçi felsefenin dayandığı temel vâkıa, işte budur. Bu felse-
 edildiği gibi, insanın egoist o'duğu veya olması lâzım gel-
 hareket etmez. Bu felsefe sadece şu inkâr kabul etmez vâkı-
 mahayyile kudretimizin sınırları, cemiyetin bütün ihtiyaçları
 bir parçasını kıymetler ölçeğimize ithal edebilmemize imkân
 hakikî mânasiyle kıymet'ler ölçeği ancak fertlerin kafa-
 olabilir, şu halde mevcut kıymet ölçeklerinin hepsi kısmîdir;
 ister istemez çeşitlidir ve ekseriya birbirleriyle tezat ha'indedir.
 eriyetçiler şu neticeyi çıkarırlar: muayyen sınırlar dahilinde,

ferdi, başklarının kıymet ölçülerine uymağa mecbur etmekte kendi kıymet ölçülerine göre hareket etmekte serbesttir. Bu saha dahilinde ferdin kendi gayeleri hükümler olmalı ve bu hükümlerin diktatörlüğünden masum kalmalıdır. Ferdi kendi kararlarının nihai kimi olarak kabul etmek, ferdin hareketlerine imkân nisbetinde kendi kanaatlarının hâkim olması lâzım geldiğine inanmak: işte ferdiye ruh budur.

Bu inanış, şüphesiz, bir takım içtimai gayelerin, daha doğrusu ferdi arasında bir mutabakatın mevcut olduğu ve bu müşterek gayelere varan insanların birleşmesi icabettiği fikrine mâni değildir. Fakat ferdi bu müşterek faaliyeti ferdi fikirlerin birleştiği, mutabakat halinde sahalarına inhisar ettirir; "içtimai gayeler" denen şeyler, sadece büyük fertlerin aynı mahiyetteki gayeleridir; veya - kendi arzularının tatmininde gördükleri yardıma mukabil - fertlerin, gerçekleştirilmeleri için birliği ile çalışmağa hazır oldukları gayelerdir. Müşterek faaliyet insanların müşterek gayeler etrafında uyusabildikleri sahalarına hasır tedir. Ekseriya, bu müşterek gayeler de fertler için nihai gayeler değildir. muhtelif fertlerin yine muhtelif gayeler uğrunda kullanabileceklerdir. Fiiliyatta, insanlar umumiyetle "müşterek gaye" nin nihai bir gaye teşkil ettiği hallerden ziyade, çok çeşitli maksatlar için bir vasıta teşkil ettiği hallerde, müşterek bir faaliyette bulunmasında anlaşmaya varacaklardır.

Fertler bazı müşterek gayelerini gerçekleştirmek için birleşmiş hâlinde, bu maksatla vücuda getirdikleri teşkilât, meselâ Devlet, bazı müşterek bir gayeler manzumesine ve kendine hâs vasıtalara malik olur. Fakat fertlerin vücuda getirilen bir teşkilât, bütün diğerleri gibi, bir şahıs gibidir; gerçi bu şahıs "Devlet" olunca, diğerlerine nisbetle çok daha güçlüdür, fakat onun da kendine mahsus ayrı ve mahdut bir sahası vardır. Bu sahanın içinde Devletin gayeleri her şeye hâkimdir. Bu sahanın sınırlarının muayyen gayeler üzerinde uyusabilme dereceleri tayin edilebilir. Yeni bir işin tesir sahası genişlediği nisbette, insanların bu hususta bir araya varmaları ihtimali azalır. Devletin bazı fonksiyonları vardır. Bu bütün vatandaşlar bu hususta ittifak edeceklerdir; bazı fonksiyonları ise de mühim bir çoğunluk toplanacaktır; ve gitgide öyle sahalar olacaktır ki, hükümetin ne şekilde hareket etmesi lâzım geldiği hususlarında ferdin kendine göre ayrı bir kanaati olacaktır.

Hükümetin faaliyeti, üzerinde anlaşma mevcut olan sahaların birliğinde, müddetçe, bu faaliyetin sevk ve idaresi fertlerin rıza ve itirazına dayanabilir. Fakat Devletin ferdi hürriyeti tehdit etmesi için, müddetçe,

de anlaşma mevcut olan sahalardan dışındaki işlere doğrudan doğruya müdahalede bulunması icabetmez. Müsterek faaliyet sahasını alabildiğine genişletmek ve buna rağmen ferdi kendi sahası dahilinde hür bırakmak, maalesef mümkün değildir. Devletin tekmil vasıtalarla sahip olduğu müsterek sektör, "bütün" ün muayyen bir nisbetini aştığı anda, devlet faaliyetinin tesirleri bütün nizamı hâkim olur. Devlet mevcut kaynakların ancak bir kısmının istimalini doğrudan doğruya kendi kontrolü altında bulundursa bile, kararları, iktisadî hayatın diğer kısmı üzerinde o kadar büyük tesirler yapacaktır ki, dolayısıyla her şey Devlet kontrolü altına girmiş olacaktır. Meselâ Almanya'da, resmî bir Alman dergisine göre, 1928 yılında merkezî ve mahallî otoriteler millî gelirin % 53 ünü kontrol etmekte idiler. Böyle bir vaziyette, Devlet otoritesi hemen hemen milletin bütün iktisadî hayatına hâkimdir. Artık gerçekleştirilmesi Devlete bağlı olmayan hiçbir ferdî gaye mevcut değildir ve Devletin faaliyetini idare eden "içtimai kıymetler ölçer" fiiliyatta bütün ferdî gayeleri içine almağa mecburdur.

Bir demokrasi plânlı iktisat yoluna girdiği takdirde, bundan ne gibi neticeler doğacağı kolayca kestirilebilir; plâncılığın tatbiki, fiiliyatta mevcut olandan daha fazla anlaşma ister. İnsanlar, bu sistemin büyük bir refah sağacağına ikna edildikleri için, bir güdümlü iktisat sistemi kabul etmekte anlaşılmaya varmış olabilirler. Bu karara tekaddüm eden münakaşalarda esasında, plâncılığın gayesi, meselâ "umumî refah" gibi müphem bir tâbirle ifade edilmiştir; bu müphem tâbir, sadece plânın gayesi üzerinde hakikî bir anlaşmanın yokluğunu perdelemeğe yarar. Sadece kullanılan mekanizma hakkında hakikî bir anlaşma mevcuttur. Fakat bu mekanizma, ancak müsterek bir gaye uğrunda kullanılabilir bir mekanizma. Bu mekanizma kuvveti tek plândan hususi plânlara geçmeğe başlayınca, faaliyetin neticesi sarîh gayeye tevcihi lâzım geldiği meselesi ortaya çıkacaktır. O zaman görülecektir ki plânlı iktisat prensibi üzerinde anlaşmak, plânın gayesi hakkında da anlaşmış olmak mânâsına gelmez. İnsanların, plânın gayesi üzerinde anlaşmaya varmaksızın sadece merkezî bir plâncılığın lüzumuna ihtiyacı hususunda uyuşmaları, tıpkı bir topluluğun, nereye gidileceği hususunda bir anlaşmaya varmadan, seyahata çıkmağa karar vermesinden farklıdır. Netice şudur: bu insanların hepsi, içlerinden çoğunun hiç de istemediği bir seyahat yapmağa mecbur olacaktırlar. Plâncılık öyle bir durumdur ki, bizi alışık olduğumuzdan çok daha fazla hususlarda uyuşup anlaşmaya mecbur eder. Plânlaştırılmış bir sistemde, kollektif faaliyeti, sadece merkezî bir otorite tarafından anlaşabileceğimiz teşebbüslere hasretmek imkânsızdır. En ufak bir hususta anlaşamamamız için, bütün noktalarda anlaşmaya varmamız lâzımdır. Bu hususta millet oybirliği ile parlâmentonun tam bir iktisat plânı hazırlaması

nı kararlaştırmış olsa bile, bu, milletin veya parlâmentonun muayyen bir plân üzerinde anlaşmaya varabileceğini göstermez. Demokratik meclislerin milletin böyle son derece açık bir şekilde tevdi ettiği bir vazîfeyi yerine getirmek hususunda gösterecekleri ehliyetsizlik, demokratik müesseseleri halkın gözünden düşürmekte gecikmiyecektir. Bunun neticesi olarak, parlâmentolar, ifa etmekle mükellef oldukları vazifeleri yapmaktan âciz, lâzumsuz bir gevezelik yeri gibi telâkki edilmeğe başlanacaktır. Ve yavaş yavaş su kanaat yerleşecektir ki, plâncılığı verimli ve müessir bir şekilde yürütmek için, bunun idaresini "politikacı"lardan alıp, mütehasıslara, daimi memurlara veya müstakil teşekkül'ere tevdi etmek lâzımdır.

Sosyalistler bu güçlüğü tamamiyle müdriktir'ler. Daha bundan aşağı yarım asır önce, Webb'ler "Avam Kamarasının vazifesini ifadaki ehliyetsizliğinin gitgide arttığından" şikâyet etmeğe başlamışlardır. (1). Daha yakın tarihlerde, profesör Laski bu iddia üzerinde işlemiştir:

Bugünkü parlâmento cihazının mühim ve müstakim meseleler hakkında kanun yapmaktan tamamiyle âciz olduğu, herkesçe bilinen bir fikir haline gelmiştir. Milli Hükümet de bunu fiilen kabul etmiştir; çünki gümrüğe ve iktisadi hayata müteallik tedbirler Avam Kamarasında cereyan eden tefferruatlı müzakerelerle değil, bir teşriî delegasyon sistemine başarmak suretiyle almıştır. Bir işçi hükümeti şüphesiz bu mühim emsali göz önünde tutacaktır ve Avam Kamarasının selâhiyetlerini, hakikaten ifa edebileceği iki fonksiyona hasredecektir: halkın şikâyet ve dileklerinin münakaşası ve alınacak tedbirlerin umumî prensiplerinin müzakeresi. Avam Kamarasının yarıncağı kanunlar, ilgili hükümet dairelerine geniş yetkiler veren umumî formüller halini alacaktır; bu yetkiler, icabında Avam Kamarasının güvensizlik vermek suretiyle kaldırayabileceği Bakanlar Kurulundaki kararları çıkarmak suretiyle kullanılacaktır. Teşriî delegasyonun hükümete selâhiyet verilmek suretiyle yapılabileceği usulünün lüzum ve faydası, son zamanlarda bir komisyon tarafından Donoughmore komitesi tarafından kuvvetle teyid edilmiştir. Sosyalistleştirme hareketinin bugünkü parlâmento usullerinin mümkün kıldığı normal idareci delegasyon metodları ile durdurulması istenmiyorsa, kanun

(1) S. ve B. Webb, *Industrial Democracy*, 1897, s. 800, not.

yapma hususunda hükümet seâhiyetinin genişletilmesi zaruridir.

Sosyalist bir hükümetin demokratik usullere fazla riayet göstererek kendi kolunu bağlamaması lüzumunu daha iyi belirtmek için, profesör Laski aynı makalenin sonunda, "sosyalizme doğru intikal devresinde, bir işçi hükümeti, gelecek umumi seçimler neticesinde kendi tedbirlerinin ortadan kaldırılmasını göze alabilir mi" sualini ortaya atmaktadır, ve bu suali, son derece mânalı bir şekilde, cevapsız bırakmaktadır. (1).

Bir milletin iktisadi hayatıyla ilgili ve teferruata müteallik işlerin sevk ve idaresi hususunda parlâmento'ların - herkesçe kabul edilen - ehliyetsizliğinin sebeplerini açıkça görmekte çok fayda vardır. Bunun kabahatını, ne kadar teker milletvekillerinde, ne de bizatihi parlömanter müesseselerde değil, bunlara tevdi edilen vazifenin mahiyetinde mündemiç tezatlarda aramak lüzumdur. Milletvekillerinden istenilen şey, üzerinde anlaşmaları kabil hususlarda faaliyette bulunmaları değil, fakat her hususta, bütün milletvekillerinin sevkü idaresi hususunda anlaşmaya varmalarıdır. Kararı çoğunluğa bırakan bir sistem bu vazifeyi ifaya elverişli değildir. Mahdut sayıdaki alternatiflerden (şıklardan) birini seçmek bahis mevzuu olunca, çoğunluk teşekkül edebilir. Fakat her hususta çoğunluk olabileceğini sanmak, her bir kanaata saplanmak demektir. Takib edilmesi mümkün müsbet faaliyet istikametlerinin sayısı son derece çok olunca, bu istikametlerin her birisi lehinde çoğunluk teşekkül etmesi için hiçbir sebep yoktur. Teşkilatın her âzası muayyen bir iktisadî idare plânının mevcut olmasını istediği takdirde tercih ettiği halde, bu plânlardan hiçbiri çoğunluğun tasvibini sağlayabilir.

Plân parçalara bölmek ve muayyen noktalar hakkında ayrı ayrı oy vermek suretiyle de âhenkli bir plân yapmağa imkân yoktur. Demokratik düşünce H. J. Laski, "Labour and the Constitution", *The New Statesman and Nation*, No. 10 (1932), s. 277. Profesör Laski sonradan çıkardığı bir kitapta (*Labour in Crisis*, 1933, bilhassa s. 87) bu fikirlerini daha ziyade genişleterek "parlamentarizm demokrasinin sosyalizmin gerçekleşmesine sed çekmesini önlemek" lüzum geldiğinde açık bir şekilde ifade etmiştir: sosyalist bir hükümet, "teşriî fonksiyonu emir ve kararnamele yapacak şekilde geniş salâhiyetler almak" ve "klâsik, normal hükümetin üsturlarını bir müddet için tâlik etmek"le kalmayacak; üstelik "parlömanter sistemini devam ettirmek için, iktisadi bünyeyi değiştirme yolundaki eserlerinin ortadan kaldırılmayacağına dair muhafazakâr partiden destek alacaktır"1.

Profesör Laski Donoughmore komitesinin raporuna istinat ettiğine göre, şu noktayı kendisi de bu komitenin âzâlarından biridir ve her halde raporu kaleme almıştır.

bir meclisin, alelâde bir kanunu müzakere eder gibi, bütün bir iktisat plânını madde madde kabul ve tâdil etmesi tamamiyle saçma olur. Taşındığı işime lâyık bir "iktisadî plân", baştanbaşa aynı anlayış dairesinde hazırlanmış olmalıdır. Parlâmento, adım adım ilerleyerek muayyen bir proje üzerinde anlaşmaya varabilse bile, hiç şüphesiz bu proje neticede kimseyi tamim etmeyecektir.

Bütün parçalarının birbirine son derece büyük bir itina ile ayarlanması iktiza eden müdil bir sistem, çeşitli kanaatlar arasında bir uzlaşmaya gitmek suretiyle kurulamaz. Bu şekilde bir iktisat plânı vücuda getirmek meselâ demokratik usullerle bir askerî harekât plânı yapmaktan daha zordur. Sevkiyle bahsinde olduğu gibi, burada da bu işi mütehassıslara havale etmek zarureti vardır.

Fakat bu iki durum birbirinin aynı değildir. Bir askerî hareketin suliyetini üzerine alan general tek bir hedefle karşı karşıyadır ve seferin devamınca elindeki bütün vasıtaları münhasıran bu gayeye hasreder. Halbuki iktisadî plânı tanzim ve idare eden şahsa bir tek hedef gösterilmediği gibi, eline verilecek vasıtalar da tahdit edilemez. General birimden müstakil bir takım gayeleri teraziye koymak, mukayese etmek zordur; onun için bir tek büyük gaye vardır. Fakat bir iktisadî plân veya bu plânın parçalarından herhangi birinin gayeleri, plân kendisinden müstakil olarak tayin edilemez. İktisadî problemin mahiyeti icabı, bir iktisat plânının vücuda getirilmesi, bir rakip veya zıt gayeler arasında - muhtelif kimselerin değişik ihtiyaçları arasında - bir intihap, bir tercih yapılmasını gerektirir. Fakat bu birbiriyle karşılaşılan gayeler hangileridir, bunlardan vazırlarına vasıl olmak için hangilerini feda etmek lâzımdır, kısaca, hangi alternatifler (şıklar) arasında intihap yapmamız icbetmektedir, bunları bilen bütün vâkıfları bilen kimseler kestirebilirler; ve yalnız onlar, yani mütehassıslar, hangi gayelerin tercihi lâzım geldiğini kararlaştırabileceklerdir. Hangi câmia hesabına plân yapıyorlarsa, o câmiaya kendilerini zorla kabul ettirmeleri mukadderdur.

Bu cihetin her zaman iyice farkına varılmaz ve umumiyetle, selâhiyetin delegasyon yoluyla devredilmesi, işin teknik mahiyet taşıması için izah olunur. Fakat selâhiyet devredilmesi yalnız teknik teferruat hakkında da vuku bulmadığı gibi, güçlüğü asıl sebebi de parlâmentoların teknik teferruatı anlamadaki ehliyetsizlikleri değildir. (1). Medenî hukukun

(1) Bu konuda, bahsettiğimiz meseleleri yakın zamanlarda incelemiştir. Bu komitenin hazırladığı vesikaya başvurmak suretiyle birçok şeyler öğrenmek mümkün. Üç yıl önce, yani henüz İngiltere liberalizmi kesin olarak terketmeden evvel...

yesinde yapılacak değiştirmeler daha az teknik olmadığı gibi, bunların bütün tesirlerini takdir etmek de daha kolay değildir. Bununla beraber, şimdiye kadar kimse meden hukuka müteallik kanunların ışdarını bir mte-hassslar heyetine hava'le etmek fikrini ciddi olarak ortaya atmamıştır. Çünkü bu sahalarda mevzuat, üzerinde çoğunluğun anlaşabileceği umumi kaidelerden öteye gitmemiştir; halbuki iktisat sahasında telifi icabeden menfaatlar o kadar birbirinden uzaktır ki, demokratik bir mecliste bunlar hakkında gerçekten bir anlaşmaya varabilmek ihtimali yoktur.

Bununla beraber, kabul etmek lâzımdır ki, asıl itiraz edilmesi lâzım gelen şey bizatihi teşriî selâhiyetin devredilmesi (delegasyonu) değildir. Bizatihi delegasyona muhalefet etmek, sebebi bir tarafa bırakıp raza hücum etmek ve dvayı zayıflatmak demektir, çünkü delegasyonun başka makul sebepleri de olabilir. Devredilen selâhiyet "umumi kaideler ışdarı" selâhiyeti olduğu müddetçe, bu kaidelerin merkezî otorite yerine mahal otorite tarafından konulmasında büyük faydalar bulunabilir. İşin fena tarafı şudur ki, ekseriya, bahis mevzuu olan mesele umumi kaidelerle çözülemeyeceği ve ancak her hususi hal karşısında alınacak takdir kararlarla halledilebileceği için delegasyon usulüne başvurulmaktadır. Bu vaziyetlerde, delegasyon, herhangi bir makamın indî kararlar verebilmek hususunda kanun selâhiyet alması mânasına gelmektedir. Buna da umumiyetle "hâdiseye göre hüküm vermek" diye ad takılmaktadır.

Teknik vazifelerin mütemadiyen delegasyon suretiyle ayrı teşekküllere

ette teşriî selâhiyetin icra kuvvetine devri usulü o kadar alışıs yürümüştü ki, "Kanunun Ekimiyeti prensibini muhafaza etmek için alınması zarurî veya faydalı olacak korunma tedbirlerini" araştırmak üzere bir komite teşkili lüzumlu görüldü. "Donoughmore komitesi", verdiği raporda (*Report of the Committee on Minister's Powers, cond. 4060, 1932*), daha bu tarihte Parlâmentonun "toptan ve tefrik gztmeden selâhiyetlerini devretme usulüne" kullanmağa başladığını göstermiş; fakat bu tekâmülü zarurî ve nisbeten zararsız olduği etmiştir (o zaman henüz totaliterlik uçurumunu gözlerimizle görmüş değildik). Bizatihi delegasyon (teşriî selâhiyetin devri) hürriyet için mutlaka bir tehlike teşkil edebilir. Enteresan olan cihet, niçin delegasyonun bu derece lüzumlu bir hale geldiğidir. Sebeplerin başında, rapor "zamanımızda Parlâmentonun her yıl pek çok kanunlar çıkarılması" vakiasından ve "teferruata müteallik hükümlerin büyük bir kısmının parlmentoda müzakere edilemeyecek kadar teknik bir mahiyet taşımasından" bahsetmektedir. Ancak bundan ibaret olsaydı, bu teferruat kanununun kabulünden sonra değil, önce de kabul edilebilirdi. Fakat "Parlâmento teşriî selâhiyetini hkmete devretmediği takdirde, umumi eşkarın istediği kanunların çıkarılamayacağı" iddiasını izah etme için her halde bu daha mühim bir sebep mevcut olmalıdır. Bu sebep, şu kk cümle içinde safiyetle ifade edilmiştir: "Birçok kanunlar insanların hayatına o kadar yakından tesir etmektedir ki, selâhiyet zaruridir". Bu söz, hiç bir sabit prensiple mahdut olmayan ve, Parlâmentonun kanunlara, sarih ve vzih kaidelere bağlanması da mümkün bulunmayan birtakım keyfi tedbirlerin hkmete başedilmesinden başka ne ifade eder?

devredilmesi, plânlı iktisat çığırına dâlan bir demokrasinin, selâhiyetlerini yavaş yavaş terketmek yolundaki ilk adımından ibarettir. Delegasyon çaresi, topyekûn plâncılık taraftarlarını demokrasinin aczinden şikâyete sevkeden sebepleri tamamıyla ortadan kaldıramaz. Hususi selâhiyetlerin ayrı ayrı teşekküllere devri, tek ve âhenkli bir plânın hazırlanması hususunda yeni bir engel doğurur. Bir demokrasi, delegasyon çaresine başvurarak, iktisadî faaliyetin her sahasını ayrı ayrı plânlaştırmağa muvaffak olsa bile, bu müteferrik plânları bir bütün halinde birleştirmeye mecburdur. Ayrı ayrı birçok plânlar, plânlı bir bütün vücade getirmez. Plâncılık taraftarları herkesten önce kabul ederler ki, hakikatte, böyle ayrı ayrı plânların mevcudiyeti plânsızlıktan da daha fenadır. Şüphesiz demokratik teşriî meclisler, hakikaten hayatî meselelere taallük eden bu kararları başkalarına bırakmakta uzun zaman tereddüt edecekler ve böylelikle umumi plânı yapmak selâhiyetini kimseye vermiyeceklerdir. Fakat plânlı iktisadın lüzumlu olduğu hakkındaki müşterek kanaat kuvvetlendikçe, ve plân yapmak hususunda demokratik meclislerin ehliyetsizliği müğahede edildikçe, hükûmete veya herhangi bir kimseye kendi mesuliyeti altında serbestçe hareket etmek selâhiyetinin verilmesini isteyenler de o nisbette artacaktır. Herhangi bir neticeye varabilmek için mesul makamları demokratik usul'erin ihdas ettiği engellerden kurtarmak lâzım geldiği inancı, gîtgede kuvvetlenecektir.

"İktisadî diktatörlük" isteği, plâncılık yolundaki cereyanın karakteristik bir safhasıdır ve bu safha İngiltere'de gayet iyi bilinir. Bundan birkaç yıl önce, İngiltere'yi en yakından tanıyan, en iyi bilen yabancı müşahitlerden biri, M. Elie Halévy, şunu söylemişti: "Lord Eustace Percy, Sir Oswald Mosley ve Sir Strafford Cripps'i bir araya getiren bir fotoğraf düşünürseniz, bunlar arasında müşterek bir hat bulabilirsiniz - hepsi de şu iddiayı ileri sürmekte birleşeceklerdir: "İktisadî bir keşmekeş içinde yaşıyoruz ve bizi bundan ancak herhangi bir diktatörlük kurtarabilir". (1). "Müşterek fotoğrafı" pek fazla değiştirmiyecek olan nüfuzlu siyaset adamlarının sayısı o zamandan beri çok artmıştır.

Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesinden hemen önce, bu cereyan çok daha ileri gîtmmişti. Daha 1933 den evvel, Almanya, ancak diktatörlükle idare edilebilecek bir hale gelmiş bulunuyordu. O sırada kimse demokrasinin o an için iflâs etmiş olduğunda, ve Brüning gibi samimi demokratların bile memleketi Schleicher ve Von Papen'den daha demokratça idare edemeye-

(1) Sosyalizm ve demokratik parlömentarizmin meseleleri", *International Affairs*, cilt XIII, s. 501

ceklerinde tereddüde düşemezdi. Hitler demokrasiyi ortadan kaldırmağa ihtiyaç duymadı: sadece demokrasinin çöküntüsünden fayda'landı ve, buhranın en şidetli ânında, Hitler'den nefret etmekle beraber, herhangi birşey yapmağa muktedir yegâne insan o'arak onu gören birçok kimselerin yardımını temin etti.

Bizi plâncılık cereyanına usandırmak için, plânlı iktisat taraftarları, umumiyetle, demokratik organ'lar nihaî murakabeyi muhafaza ettiği müdetçe demokrasinin başlıca hususiyetlerinin müteessir olmayacağını iddia ederler. Meselâ Karl Mannheim şöyle yazıyor:

Plânlaştırılmış bir cemiyetle XIX uncu yüzyıl cemiyeti arasındaki yegâne (!) fark, iğtimai hayatın git gide artan bir kısmının, ve nihayet hepsinin, Devletin müdahale ve murakabesi altına girmesidir. Fakat muayyen bazı müdahaleleri Parlâmentonun egemenliği sayesinde zararsız kılmak mümkün olunca, daha fazlası için de aynı şey mümkündür... Demokratik bir Devlette, demokratik murakabeden vazgeçmeğe mecbur olmaksızın, tam selâhiyetler vermek suretiyle, icra kuvvetini ilânihaye takviye etmek kabildir. (1).

Bu görüş tarzı, çok mühim bir tefriki ihmal etmektedir. Parlâmento, gaye üzerinde anlaşmaya vararak sadece teferruatın tesbiti işini hükümete devrettiği, hükümete sarîh talimat verebildiği hal'erde, tabiatıyla tevdi ettiği işleri murakabe edebilir. Fakat selâhiyetin devredilmesindeki asıl sebep gayeler üzerinde hakikî bir anlaşmanın bulunmaması ise; plânı yapmakla mütevellif olan teşekkül parlâmentonun birbirlerine zıt olduklarından bile haberdar bulunmadığı muhtelif hedeflerden birini serbestçe seçecekse ve parlâmentoya ya toptan kabul, yahut da toptan reddedilecek bir plân sunmaktan başka yapılabilecek hiçbir şey yoksa, vaziyet tamamiyle farklıdır. Parlâmentoda tenkidler yapılabilir ve her halde yapılacaktır da. Fakat başka herhangi bir plân lehinde çoğunluk teşekkül edemeyeceğine nazaran, ve tenkid edilen unsurların plânın temel unsurları olduğunu iddia etmek de mümkün bulunduğuna göre, bu tenkidler tesirsiz kalacaktır. Bir cemiyet supapı olmak üzere, daha doğrusu sızlanmalara resmen cevap vermeği sağhyan, bir vasıta olarak, parlâmento müzakere ve münakaşaların muhafaza edilebilir. Hattâ Parlâmento, bazı göze batan suistimallere

(1) Karl Mannheim, *Man and Society in an age of reconstruction*. 1940, s. 340

mâni olmak ve bir takım hataları düzeltmek hususunda işe de yarıyabilir. Fakat artık memleketin idaresi onun elinden çıkmıştır. En iyi ihtimalle, Parlâmentonun rolü, mutlak iktidarı fiilen elinde tutacak olanları seçmekten ibaret kalacaktır. Sistem yavaş yavaş şu bildiğimiz plebisitli dikatatörlüğe doğru gidecektir: bu sistemde hükümet şefi zaman zaman halk oyuna müracaat etmek suretiyle mevkiini muhafaza eder, fakat insanlara dilediği şekilde oy verdirmek için gerekli iktidara da tamamiyle maliktir.

Bir demokraside, şuurlu müdahale ve murakabe, ancak üzerinde hakikaten anlaşmak mümkün olan sahalara inhisar eder. Diğer sahalarda işi tesadüfe bırakmak lâzımdır. İşte demokrasinin bedeli budur. Faaliyeti merkezî bir plâna bağlanmış olan bir cemiyette, işlerin kontrol ve idaresi, kendi aralarında anlaşabilen bir çoğunluğun elinde olamaz; böyle bir cemiyet nizamında, ekseriya, millete bir azınlığın iradesini zorla kabul ettirmek lâzım gelir, çünkü bu azınlık alınacak tedbirler üzerinde anlaşmaya varabilen en kuvvetli gruptur. Demokratik idare, ancak, devletin fonksiyonlarının serbest münakaşa ile üzerinde anlaşmak mümkün olan sahalara inhisar ettirildiği yerlerde muvaffak olabilmektedir. Ve liberal doktrinin büyük meziyeti, üzerinde anlaşmak lâzım gelen konuların sayısını "bir"e irca etmiş olmasındadır; bu konu da, hür insanlar arasında anlaşmanın en kolay tahakkuk edebileceği konudur. Bugün, demokrasinin "kapitalizm"e müsamaha edemeyeceği sözü sık sık tekrarlanmaktadır. Eğer "kapitalizm" hususi mülkiyet üzerinde serbestçe tasarruf esasına müstenit bir rekabet sistemi mânasına geliyorsa, şunu iyice bilmek lâzımdır ki ancak böyle bir sistem demokrasiyi mümkün kılar. Kollektivist bir doktrin hâkim olduğu takdirde, demokrasi ister istemez ortadan kalkar.

Bununla beraber, maksadımız asla demokrasiyi bir fetiş haline getirmek değildir. Denilebilir ki, bizim nesil demokrasiden biraz fazla bahsetmekte, demokrasiye fazla ehemmiyet vermekte, fakat demokrasinin hizmet ettiği asıl kıymetlerle yeter derecede meşgul olmamaktadır. Lord Acton'un hürriyet hakkındaki şu çok doğru sözleri demokrasiye de teşmil edilemez: "Hürriyet, daha yüksek bir siyasi gayeye varmak için bir vasıta değildir. Hürriyetin kendisi en yüksek siyasi gayedir. Hürriyete, iyi bir âme idaresine sahip olmak için değil, cemiyet hayatının ve hususi hayatın en yüce gayeleri peşinde koşarken emniyet içinde bulunabilmek için ihtiyacımız vardır." Demokrasi, esas itibariyle, dahilî sulhu ve ferdî hürriyeti korumak için bir vasıta, faydalı bir usuldür. Bir vasıta olarak da, asla hatâsız salim değildir. Unutmuyalım ki, mutlakiyetçi bir idare altında, bazı demokrasilerdekenden daha fazla fikir ve kültür hürriyeti bulunduğu vâkidir. Eğer değilse, mütecanis ve muayyen bir akideye sınımsız bağlı bir çoğunluğun id-

altında, demokrasinin de en fena diktatörlükler kadar müstebit olabileceğini görmek güç değildir. Bizim belirtmek istediğimiz şey, diktatörlüğün mutlaka hürriyeti ortadan kaldırdığı değil, fakat plânlı iktisadın diktatörlüğe müncer olduğudur; çünkü diktatörlük bir ideali zorla gerçekleştirme için en iyi icbar vasıtasıdır; bu itibarla geniş ölçüde plânlaştırılmış bir cemiyet nizamı kurmak için elzemdir. Plâncılık ile demokrasi arasında uyumsuzluk sadece şu vâkıdan doğmaktadır ki, demokrasi hürriyetin münhasırına engel olur, halbuki iktisadî faaliyetin istenildiği gibi sevkü idaresi için hürriyetin kaldırılması lâzımdır. Fakat demokrasi, ferdî hürriyetin teminatı olmaktan çıktığı takdirde, totaliter bir rejim içinde de şu veya bu şekil altında pek âlâ devam edebilir. Hakikî bir "proleterya diktatörlüğü" şekli itibarıyla demokratik de olsa, iktisadî faaliyetin merkezden idare edilerek kalktığı gün, ferdî hürriyeti tamamen yok etmek hususunda herhalde bir mutlakiyet rejiminden herhalde geri kalmıyacaktır.

Demokrasinin en fazla tehlide maruz kıymet sayılması ve bütün diktatörlüklerin münhasıran demokrasi üzerinde toplanması yolundaki moda, tehlikeyi arı değildir. "Kaynağını çoğunluğun iradesinden alan bir iktidarın keyfi olamayacağı" şeklindeki hatalı ve her türlü esastan mahrum itikadın münhasır mesuliyetini, bu modada aramak lâzımdır. Bu hatalı itikat birçok tehlikeye yersiz bir emniyet telkin etmektedir; ve bizi tehdit eden tehlikeyi karşılarındaki gafletimizin sebebi de budur. Demokratik usûllerle elde edilmiş bir iktidarın keyfi olamayacağı düşüncesini haklı gösterecek hiçbir sebep yoktur; bir iktidarı keyfî olmaktan alıkoyan şey, bu iktidarın kaynağı değil, sınırlarıdır. Demokratik murakabe iktidarın keyfî bir hale gelmesini mâni olabilir, fakat sadece demokrasinin mevcudiyeti bunun için yeterli değildir. Şayet bir demokrasi, sabit kaidelere bağlanamayacak bazı sebeplerin kullanılmasını icabettiren işlere girişirse, iktidar ister istemez keyfî bir hale gelecektir.

ALTINCI BÖLÜM

PLÂNLİ İKTİSAT VE KANUNUN HÂKİMİYETİ PRENSİBİ

Hukuk sosyolojisi alanındaki son araştırmalar bir kere daha şu hakikati teyid etmiştir ki, her münferit hâdiseyi rasyonel, umumi, mümkün olduğu kadar az istisna ve mantıkî istidlâllere dayanan belirli bir kaideye göre hükme bağlamak yolunda temel prensip, ancak kapitalist sistemin serbest rekabet devresinde muteberdir.

Karl Mannheim

Bir memleketin hür olduğunu gösteren ve onu keyfî surette idare eden memleketlerden ayıran en emin kıstas, "Kanunun Hâkimiyeti" kavramı diye anılan büyük prensiplere hürmet edilmesidir. Teknik teferruatın tarafına bırakılırsa, bunun ifade ettiği mâna şudur: hükümet, bütün faaliyetleri ve hareketlerinde, sabit ve önceden ilân edilmiş bir takım kaidelerle hareket eder; öyle kaideler ki, icra kuvvetinin, belli durumlarda belli bir şekilde hareket edeceğini önceden kesin olarak görmek imkânını temin eder. Böylece, herkesin, hattâ hareketini ona göre ayarlaması kabil olur. (1) Bu re ajanları gibi kanun koyucular da hataya düşebileceklerine göre, bu prensipin tam olarak gerçekleşmesine imkân yoktur. Bununla beraber, zorla kuvvet kullanmak hususunda icra organlarına bırakılan takdir selâhiyeti

(1) A. V. Dicey'nin, *The Law of the Constitution* adlı eserindeki klâsik tarifine göre Kanunun Hâkimiyeti kaidesi "evvelemirde her türlü keyfî iktidara, her türlü keyfî tasarrufa, her türlü imtiyaza, hattâ hükümetin geniş bir takdir salâhiyeti ile mücehhez olması sına engel teşkil eden birtakım müesses kanunların mutlak hâkimiyeti veya hâkimiyet demektir" (8 inci bası, s. 198). Bu terim İngilterede bilhassa Dicey'nin eserlerinin yayılmasıyla daha dar ve teknik bir mâna iktisab etmiştir; fakat biz burada tâbirin dar mânâya meşgul olacak değiliz. En geniş ve en eski mânasıyla "kanuna bağlılık veya kanun hâkimiyeti" mefhumu, İngiltere'de hukuk geleneğinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu prensip, münakaşa bile edilmeden kabul olunur. Bizi bu mânada kanun hâkimiyeti mefhumunu daha yakından incelemeye sevk eden sebep, Hukuk Devleti (*Rechtsstaat*) kavramında XIX uncu asırda Almanya'da cereyan eden münakaşalar esnasında, yeni prensipin ortaya çıkmış bulunmasıdır.

asgâri hadde indirilmesi lâzım geldiği aşikârdır. Kanunlar, vatandaşların gayelerini tahakkuk ettirebilmek için kullanabilecekleri vasıtaları tesbit etmek suretiyle, ferdi hürriyeti bir dereceye kadar sınırlandırır. Fakat, diğer taraftan, Hukuk Hâkimiyeti rejimine tâbi olan bir hükûmet tedbirlerle ferdi gayret ve faaliyetlere sed çekmek imkânından mahrumdur. Oyunun kaideleri bu suretle önceden belli olunca, fert, bu kaideler dairesinde, serbestçe kendi gayelerini takibeder. Bilir ki, hükûmet iktisatçıları, şahsi gayretlerinin semerelerini ulu orta elinden almak yolunda kullanılmayacaktır.

Devamlı bir hukuk yapısı kurarak, bu çerçeve dahilinde istihsal faaliyetini ferdi teşebbüslere bırakan sistem ile, istihsal faaliyetinin merkezî bir otorite tarafından idaresi arasındaki fark, kanunun hâkimiyeti ile keyfî idare sistemi arasındaki umumi tefrikin hususi bir görünüşünden ibarettir. Birinci sınıfta hükûmet, mevcut kaynakların hangi şartlar altında işletilebileceğini tesbitle iktifa eder. Bu kaynakları hangi gayeler için kullanacaklarını kararlaştırmak hakkı, fertlere bırakılır. İkinci sınıfta, hükûmet, istihsal vasıtalarının muayyen gayeler için kullanılmasını bizzat emreder. Hukuk rejiminde, kaideler *a priori* olarak herhangi bir insan kategorisinin emel ve ihtiyaçları göz önünde tutulmadan *sabit kaideler* şeklinde tesbit olunur. Bu kaideler, sadece, bütün fertlerin değişik ihtiyaçları için kullanılabilecekleri "âletler" mesabesinde dir. Ve bunlar uzun zaman yürürlükte kalmaları - veya kalmaları lâzım geldiğine - göre, filân insan zümresinin emel ve ihtiyaçlarına başka insanların mı işine yarayacaklarını önceden kestirmeğe imkân vermez. Bu kaideler, insana, işbirliği edeceği bütün şahısların hattı haklarını önceden görmek imkânını sağlayan bir nevi "istihsal âleti" olarak kullanılabilir; yoksa bir takım hususi ihtiyaçların tatmini için alınacak tedbirler olarak değil.

Kollektivist plânlı iktisat, tabiatıyla, bunun tamamiyle zıddı olan bir sistem doğurur. Plâna hâkim olan makam, şüphesiz, meçhul kimselerin istihsal ihtiyaçları şeklinde istifade edebilecekleri umumi faaliyet imkânları hazırlanmasını iktifa edemez. Keyfiliği bertaraf eden umumi ve sabit kaidelerle ihtiyaçları önceden bağhyamaz. Bu makam, halkın ihtiyaçları başgösterdikleri defasında en âcil olanını seçerek, bu ihtiyaçları karşılamakla müvafık olur. Sabit prensiplere riayet ederek halline imkân bulunmayan bir takım problemleri çözmek mecburiyeti ile, daimî surette karşı karşıyadır. Karar verirken, merkezî makam, muhtelif vatandaş kategorilerinin ihtiyaçları arasında bir hiyerarşi kurmak, bir tefrik yapmak zorundadır. Örneğin domuzların adedini, hizmete çıkarılacak otobüslerin sayısını belirlemek, işletilecek kömür madenlerini seçmek, ayakkabıların kaç

satılacağını tayin etmek zorunda olan bir hükümet bu kararlarını sabit prensiplere istinad ettiremeyeceği gibi, çok önceden karar almak imkânı da sahip değildir. Verilecek kararlar ister istemez o anın hal ve şartlarına tâbi olacak ve bazı grupların veya şahısların menfaatları zarurî olarak başkaları lehine feda edilecektir. Hangi menfaatların tercihi icabedeceğini, nihai olarak muayyen bir şahsın görüşü tayin edecektir: bu "görüş" âdeta memleketin kanunları arasında yer alacaktır. Böylece, hükümetin ara cihazı, vatandaşlar arasında yeni bir sınıf farkı yaratmış olacaktır.

Belirli kanunlar veya adalet mefhumu ile ampirik kaideler arasında yaptığımız şu tefrik, çok mühim ve fiiliyatta sınırlarının vuzuhla çizilmesi kadar derece güç olan bir tefriktir. Bununla beraber dayandığı umumi prensip oldukça basittir. İki rejim arasındaki fark, seyrüseferin tanzimi hususundaki şu iki telâkki arasındaki farkın aynıdır: seyrüseferin tanzimi için umumi bir seyrüsefer nizamnamesi tesbit edilebileceği gibi, her yolcuya ve her şoföre nereye gitmesi lâzım geldiği ayrı ayrı da bildirilebilir; daha da bir teşbihle, ya yollara bir takım işaretler konur, yahut ta herkese talimat verileceği yol emredilir.

Sabit ve belirli hukuk kaideleri, muayyen hal ve şartlar karşısında Devletin reaksiyonunun ne olacağını önceden gösterirler. Bu kaideler, muayyen bir âni, bir mekânı veya bir şahsı istihdaf etmeksizin, umumi formüller şeklinde ifade olunmuştur. Hayatta herkesin karşılaşılabileceği hâdiselere ampirik durumlara taallûk eden bu kaideler, pek çok fertlere, en çeşitli işlemlerde, tatbik olunur. Filân vaziyet karşısında Devletin şu şekilde hareket edeceğini veya fertlerden şöyle bir hattı hareket talep edeceğini bilmek herkesin istikbal için projeler yapmasını mümkün kılar. Gayri muayyen bir takım fertlere, önceden teferruatıyla bilinmesi kabil olmayan hal ve şartları içinde, kendi seçecekleri gayelere ulaşmak yolunda faydası dokunan umumi, belirli kaideler, sadece birer âlettir. Bizim kullandığımız muayyen "umumi", "belirli" hukuk kaidelerinin en mühim kıstası şu vâkıada zahir demidir: bu kaidenin ne gibi müşahhas tesirleri olacağını, hangi kaidelerin gayelere hizmet edeceğini önceden *bilemeyiz*; hangi muayyen şahısların bundan istifade edeceklerini de *bilemeyiz*. Kaide, yaşayışlarını tayin edebileceği bütün insanların "muhtemel iyiliği" için ısdar edilmiştir. Herhangi bir takım şahısların ve gayelerin diğerlerine tercihini tazammun etmesi için hiç kimse bu kaideden kimlerin, ne yolda faydalanacaklarını kestiremez.

Devrimizde, herşeyi sıkı ve şuurlu bir kontrol altına almak hürriyetin...

İtibarla, devletçe alınacak tedbirlerin müşahhas neticeleri hakkında bil-
 sahibi olmayacağımız bir içtimai sistemin üstünlüğünden bahsetmek bi-
 aykırı görünebilir. Teklif ettiğimiz sistemde, mevcut diğer sistemlerin
 zehrine nazaran, alınacak tedbirlerin hususi neticelerini sarih olarak bil-
 imkânları daha azdır. Bu mülâhaza, büyük liberal prensibin, Kanu-
 Hâkimiyeti kaidesinin temeli, mütearifesi mahiyetindedir. Meseleyi
 daha yakından inceleyince, zahiri aykırılık sür'atle kaybolacaktır.

İddiamızı iki yoldan isbata çalışacağız: evvelâ iktisadi bakımdan. Bu
 isbati isbatı, burada ancak kısaca hülâsa edebileceğiz. Devlet sadece umu-
 şartlara, "tipik durum"lara uyan kaideler koymakla iktifa etmeli; zaman
 mekâna bağlı hususlarda ferde hareket serbestisi bırakmalıdır; çün-
 ancak fert bu hususi hal ve şartları mükemmel bir şekilde görebilir, ha-
 ketlerini buna göre tanzim edebilir. Fertlerin, şahsî bilgilerini kullana-
 plân kurabilmeleri için, devletin bu projeler üzerinde müessir olabile-
 fiil ve hareketlerini önceden görmek imkânına sahip bulunmaları lâ-
 zıdır. Devletin ittihaz edeceği tedbirlerin önceden görülebilmesi için de,
 tedbirlerin, önceden bilinmeleri ve hesaba katılmaları inkânsız olan hâ-
 ve şartlardan müstakil olarak, belli kaidelere müsteniden alınması ik-
 ler. Buna mukabil, Devlet fertlerin hareketlerini bizzat muayyen ga-
 sevk etmek yolunu tuttuğu takdirde, bu müdahaleleri muayyen bir
 hal ve şartlara dair toplayacağı bilgiye dayanmak icabettiğinden,
 fiil ve hareketlerini önceden görmeğe imkân kalmıyacağı aşikâr-
 dan şu mâlûm netice çıkar: Devlet plâncılık sahasında ileri gittiği
 te, fertlerin plân yapmaları güçleşir.

İkinci yahut siyasi mahiyette olan ikinci delil, münakaşa konumuzla
 doğrudan doğruya alakalıdır. Devlet, müdahale ve hareketlerinin ne-
 stihat ve sarahatla hesapladığı takdirde, ilgili fertlere seçme (ter-
 ekimi bırakmıyor demektir. Devlet, verdiği bir kararın belli insan-
 ındaki muhtemel neticelerini önceden görebildiği hallerde, güdü-
 melif gayeler arasında kendisi bir seçim yapmış demektir. Herkese
 ını denemek imkânını verirsek, her insana kendi fikirlerine gö-
 çizmek hakkını tanırsak, bu insanların vâsıl olacakları neticele-
 göremeyiz. Bu takdirde, - ampirik emirlerden adamakıllı farklı-
 kaideler; önceden bilinmiyen hal ve şartlar içinde dahi tatbik edi-
 hakikî kanunlar ısdar etmek mecburiyetinde kalırız Binaenaleyh,
 ının hususi proje ve tasavvurlar üzerindeki, belli insanlar üzerin-

deki tesirlerini önceden kestiremeyiz. Ancak bu zihniyetle hareket eden bir kanun vâzın tarafsız kalabilir. Tarafsız olmak demek, normal olarak yarıma, tura mı atmak suretiyle halledilen meselelere verilecek hazır bir cevabı bu unnamak demektir. Her şeyin sarıh olarak önceden görüldüğü bir âlemden, Devletin icraatında tarafsız kalması kolay değildir. Fakat, hükümetin siyasetinin muayyen insanlar üzerindeki tesirlerinin tamamıyla bilindiği bir hükümetin bizzat o tesirleri yaratmak gayesini güttüğü bir memleketin Devletinin tarafsız kalması asla mümkün değildir. Devlet, ister istemez, taraf tutmak, kendi takdirlerini, kanaatlarına vatandaşlara zorla kabul ettirmek ve onların şahsî hedefleri uğrunda gayretlerini kolaylaştıracak yolları bulmak ve onları kendi tayin edeceği hedeflere sevk etmek yoluna gidecektir. Bir kanun ısdar edilirken bunun belli şahıslar üzerindeki tesirleri önceden görülebildiği takdirde, bu kanun halkın istimaline mahsus bir kanun olmaktan çıkar; kanun vâzının elinde, halkı kendi iradesine râmeden bir kanun kendi gayelerine doğru sevkeden bir âlet haline gelir. Böyle olunca, devlet insan şahsiyetinin kabil olduğu kadar tam bir şekilde gelişmesi için kurmuş olduğu ütiliter bir makina olmaktan çıkar, bizatihi "ahlâkî" bir müessese haline girer. Burada "ahlâkî" kelimesini asla "gayri-âhlâkî"nin zıddı olarak kullanmıyoruz; demek istiyoruz ki, devlet, ahlâkî mahiyette bütün meselelere müteallik kanaatlarını - bu kanaatlar ister ahlâkî, ister son derece gayri ahlâkî olsunlar - kendi mensuplarına zorla kabul ettiren bir müessese haline alır. Kelimenin bu mânasıyla, nazi devleti veya herhangi bir totalitarist devlet "ahlâkî"dir, halbuki liberal devlet böyle değildir.

Cevap olarak denebilir ki: bütün bunlar ciddî güçlükler doğuracak mahiyette değildir; iktisadî plânın yapıcısı, şahsî kanaatlarının, hükümlerinin tesir etmeyeceği meselelerle uğraşacağı için, âdil ve makul olan yolu tesbit hususunda umumî aklı selimi rehber ittihaz edebilir. Zihniyetle, hususi bir endüstri branşında küçük çapta da olsa plâncılık tecrübesini yapmış olan kimseler bu iddiayı desteklerler. Çünkü bunlar, en yakın menfaat sahiplerini tatmin edecek çareler bulmak hususunda aşırı güçlüklerle karşılaşmamışlardır. Fakat muayyen bir endüstri branşına inhisar eden plâncılıkta, nazarı itibara alınan "menfaatlar" mahiyetindeki cihetle, bu tecrübe hiçbir şey isbat etmez. Muayyen bir halde bekleyen en yakın menfaat sahipleri, bir bütün halinde ekseriyet menfaatları bakımından, iyi hakem sayılmazlar. Çok karaktarlı bir tek misal göstereyim: muayyen bir endüstride, sermayedar ve işçi mensupları, tahdit politikası üzerinde anlaşır ve bu suretle müstehlik karar tismara karar verirlerse, müstehlikin sırtından elde edecekleri bu fayda rı daha önceki kazançları nisbetinde veya buna benzer herhangi bir dairesinde paylaşmak hususunda pek güçlük çekmezler. Binlerce

anlarca fert arasında taksime uğrıyan zarara gelince, bu cihet ya hiç düşünülmez yahut ta kâfi derecede hesaba katılmaz. İktisadî plâncılığın doğurduğu meselelerin çözülmesinde "adalet" prensibinin tek başına ne dereceye kadar işe yarayabileceğini tecrübe etmek için, bu prensibi, kazanç ve zararların aynı derecede vuzuhla görülebildiği meselelere tatbik etmek gerktir. Ya doktorlara ve hastabakıcılara daha yüksek ücretler verilmesi, yahut ta daha geniş, daha iyi teşkilâtlanmış bir sıhhat servisinin kurulması, çocuklarından birini seçmemiz icabederse; ya çocuklara daha fazla süt vermek, yahut ta ziraat işçilerine daha dolgun ücretler ödemek; ya işsizlere iş bulmak, yahut ta çalışmakta olanlara daha iyi ücretler vermek şıklarından birini tercih etmemiz gerekirse, bütün bu mesele'ler ancak bir tek şartla halledebilir: noksansız bir "kıymetler silsilesi sistemi" kurmak şartıyla; öyle bir sistem ki, içinde, ferdi veya kollektif her ihtiyacın belli bir yeri bulunsun.

Fıiliyatta, plâncılık genişledikçe, hukuki prensiplerin yerine, güttide veya bu ameliyenin "âdil" veya "makul" olup olmadığını bildiren formüller kaim olmaktadır. Bu ise, müşahhas hallerde, kararı hâkimin veya mahkeme makâmın takdirine bırakmak demektir. Bu müphem formüllerin mevzuatta ve içtihatlarda gittikçe artan bir şekilde yer tutması; Kanunun Hâkimiyeti kaidesinin tereddidi, "Hukuka bağlı Devlet" in *Rechtsstaat*'ın ortadan kaybolması yolundaki bir gidişin emareleri olarak ele alınabilir. Kanunla şu vâkıa üzerinde bir kere daha ısrarla durmak lâzımdır ki, kanunun Hâkimiyeti kaidesinin zevâli yolundaki bu cereyan, Almanya'da, Hitler'in iktidarı ele geçirmesinden bir hayli önce almış yürümüştü. Totaliter plâncılığa doğru oldukça inkişaf etmiş bir temayül mevcuttu. Hitlere karşı için tamamlanması kaldı.

Plâncılığın, zaruri olarak, fertlerin ihtiyaçları arasında bile bile teferruat yapılmamasını ve bazı insanlar için mübah olan şeylerin başkalarına yasak edilmesini gerektirdiği her türlü şüpheden uzaktır. Plânlı iktisat sisteminde, muayyen insan kategorilerinin ne kadar servet iktisab edecekleri, kanunla ne'ere malik olabileceği, ne'ere malik olamayacağı kanunla tesbit edilmek lâzımdır. Bu ise, hakikatte, "statü"lere avdet etmek demektir; Henry Maine'in meşhur cümlesiyle, cemiyetlerin "bugüne kadar statü mukaveleye doğru geçirdikleri terakki hareketi"nin tersine dönmesi demektir. Hiç şüphesiz, statü nizamının hakikî zıddı, mukavele'eye bağlılık değil, kanunla de ziyade, Kanunun Hâkimiyeti kaidesidir. Keyfi idarenin zıddı, "Kanun karşısında eşitlik", ancak "umumi" hukuk kaidelerinin Hâkimiyeti ve iktidardaki otorite tarafından tayin edilen bir takım imtiyazlı zümrelerinin bulunmaması sayesinde gerçekleştirilebilir.

Bütün bu mülâhazalardan, görünüşte garip olmakla beraber, mantık bir netice çıkar: kanun karşısındaki hukuki eşitlik ile, insanlar arasında maddî veya müşahhas bir eşitlik yaratmak yolunda hükümetin sarfedeceği her türlü gayretler, birbirine zıt, hattâ telifi imkânsız şeylerdir. Başka ifade ile, servet dağılımında adaleti sağlamağa matuf muayyen bir ideal hakkuk ettirmeğe çalışan her siyaset, Hukukun Hâkimiyeti kaidesinin hasına müncer olur. Birbirlerinden farklı insanları aynı neticelere ulaştırmak için, bunları ayrı muamelelere tâbi tutmak lâzımdır. Farklı insanlara aynı objektif imkânı temin etmek, bunlara aynı sübjektif şansı bahsetmek değildir. Hukukun Hâkimiyeti kaidesinin iktisadî müsavatsızlık çağırduğu inkâr edilemez; fakat şu var ki, bu müsavatsızlık belli insanlara muayyen bir şekilde mağdur eden bir müsavatsızlık değildir. Çok mantık ve karakteristik bir nokta vardır: sosyalistler (ve naziler), "münhasır hukuk şekli olan adaletten, insanların maddî durumlarını hesaba katmayan hukuk nizamından daima şikâyet etmişler, (1), "hukukun sosyalistleştirilmesi"ni istemişler, hâkimlerin bağımsızlığına hücumda bulunmuşlar, fakat arada kanunun hükümranlığı kaidesinin tehlikeli bir düşmanı olan Freirechtschule (serbest hukuk mektebi) nevinden hareketleri desteklemişlerdir.

Hukuk kaidesinin hâkimiyet ve müessiriyeti bakımından, kaidenin muhtevassından ziyade, herkese ve her zaman istisnasız surette tatbik edilmesinin ehemmiyeti vardır. Bir misal verelim: hepimiz aynı taraftan hareket şartıyla, arabamızı yolun sağından veya solundan götürmemiz pek mühim değildir. Mühim olan, hukuk kaidesini bilmek suretiyle, insanların davranışlarını önceden görebilmemizdir. Bunun için de, - münferit bir haksızlıkta haksızlığa müncer olacağımı hissetsek bile - kaidenin bütün hükümlerinin tatbik edilmesi lâzımdır.

Bir yanda şekli adalet ve kanun karşısında şekli eşitlik prensibi de, yanda tam bir adalet ve eşitlik idealini gerçekleştirmek için girişilen hareketlerin telif teşebbüsleri arasındaki zıddiyetin bir neticesi daha vardır: "münhasır hukuk" mefhumunun pek çok kimse tarafından yanlış anlaşılması ve bu mefhumun suistimali. Burada sadece imtiyaz mefhumunun en aşırı suistimalini zikrelelim: bu mefhumun mülkiyet fikrine tatbiki. Vaktiyle olduğu gibi gayri menkul mülkiyeti sadece "zadegân" sınıfına tahsis edilmiş olduğu

(1) Bu itibarla, Nasyonal-Sosyalizmin hukuk nazariyatçısı Carl Schmitt'in "Rechtsstaat" (Hukuka bağlı Devlet) fikri ile Nasyonal-Sosyalizmin ideali olan "Volksgemeinschaft" (âdil devlet) mefhumu arasında zıddiyet bulunduğu bahsetmekte haksız değildir; - şu kadar var ki, umumi kanunların sağladığı adaletin zıddiyetini teşkil eden eşit adalet, zaruri olarak şahıslar arasında tefrikler yapılmasını istilzam eder.

hiyet, gerçekten bir imtiyaz teşkil ederdi. Keza, zamanımızda sık sık gördüğümüz gibi, bazı malların istihsal ve satışının idarî makamlarca tesbit edilen muayyen insanlara hasredilmesi halinde de, ortada bir "imtiyaz" mevcuttur. Fakat herkesin aynı kaideler dairesinde iktisab edebileceği hususî mülkiyeti - sırf insanların ancak bir kısmı buna muvaffak olabildikleri için - "imtiyaz" diye vasıflandırmak, bu kelimeyi mânasız bir hale getirmek demektir.

Liberal bir sistemdeki umumi ve belirli kanunların en kesin kıstası, bu kanunların hususî tesirlerinin önceden bilinmemesindedir. Bu kıstas, liberal sistem hakkında zihinlerde yerleşmiş o an diğer bir teşevvüşü de aydınlatmağa yarayacaktır. İddia edildiğine göre, liberal sistemin ayırıcı vasfı Devleti hareketsizliğe mahkûm etmesidir. Mealeleyi "Devlet icraatta bulunmamalıdır, yoksa bulunmamalıdır" şeklinde vazetmek, tamamiyle yanlıştır. "Bırakınız yapısın" (laissez faire) tâbiri de son derece müphem bir tâbir olup, liberal siyasetin dayandığı prensipleri tağyir ve tahrif etmek başka bir şeye yaramaz. Hiç şüphesiz, Devlet icraatta bulunacak ve bu icraatı mutlaka bazı tesirler husule getirecektir. Fakat işin esası burada değildir. Mühim olan nokta, ferdin, Devletin hattı hareketini önceden görme ve şahsî projelerini tanzim etmek hususunda bu bilgiyi mihenk taşı olarak kullanabilmesidir. Böylece, Devlet, kendi teşkâtından her ferdin bu şekilde istifade ettiğini kontrol edemediği halde, fert başkalarının mütealliklerine karşı ne dereceye kadar himaye olunacağını tamamiyle ölçebilmez ve çalışmalarının semeresini Devletin gasbedip edemeyeceğini önceden bilemez. Ölçü ve ayarları kontrol eden (veya hilekârlık ve dolandırıcılık yapmak için başka tedbirler alan) bir Devlet, icraatta bulunuyor demektir; buna mukabil, meselâ grevcilerin elebaşları tarafından şiddet kullanılması gözü yuman bir Devlet, gayri faal bir durumdadır. Halbuki birinci şıkta devlet liberal prensiplere riayet etmiş; ikinci şıkta ise etmemiş. İkinci şıkta müteallik olarak devlet tarafından konulan umumi ve devamlı kanunlar (meselâ inşaatın tanzimine, fabrikalara müteallik kanunlar) devamlı da aynı şey söylenebilir: bunlar, vaziyete göre, faydalı veya zararlı olabilir veya yersiz olabilirler. Fakat devamlı bir mahiyet taşıdıkları için muayyen insanları korumak veya zarara sokmak maksadıyla kullanılmamalıdır. Üçüncü şıkta liberal prensipleri ihlâl etmiş olmazlar. Şüphesiz bu girişimler ve nizamların da, önceden görülmiyen ve umumi tesirleri dışındaki tesirleri de önceden açıkça görülebilen ve muayyen insanlar üzerinde hususî tesirleri belli ve anî tesirleri vardır. Fakat bu nevi kanunlarda, istihdaf edilen maksad gaye anî, kısa vâdeli tesirler değildir, - hiç değilse olmamalıdır. Bir kanun anî ve önceden hesaplanmış tesirleri, umumi ve uzun vâdeli tesirleri göz önüne nazaran ağır basmağa başlayınca, iki çeşit kanun arasındaki

tefrikini, prensip bakımından vazih olsa bile, fiilen son derece güçleştiği sınırlara doğru yaklaşmış oluruz.

Hukukun Hâkimiyeti kaidesi ancak liberal çağda şuurlu bir tekâmül mazhar olmuştur; hürriyetin sadece teminatı değil, hukuki teşahhusu olan bu kaide, o çağın en büyük eserlerinden biridir. Kant'ın formülüne (ondan önce, Voltaire de aşağı yukarı aynı ifadeyi kullanmıştı): "insan kanunlardan başka hiç kimseye itaat etmek mecburiyetinde olmadığı müddetçe hürdür". Bu telâkki, müphem bir ideal şeklinde de olsa, Roma devrinden beri yaşaya gelmiştir ve son asırlar zarfında, hiçbir vakit bugünkü kadar ciddi bir tehdide maruz kalmamıştır. Kanun yapıcının hudutsuz bir selâhiyete sahip olduğu kanaatinin yayılmasından kısmen de olsa egemenliği ve demokrasi rejimi meşruldür. Devletin bütün icraatı usulü icrasında ısdar edilmiş mevzuata dayandığı müddetçe "Kanunun Hâkimiyeti" kaidesinin mahfuz kalacağı yolundaki zehap, bu kanaati takviye etmiştir. Halbuki, hukukun hâkimiyeti kaidesini bu tarzda anlamak, tamamiyle hatalıdır. Hükümetin icraatı hukuki mânada tamamiyle "meşru" olduğunda, "Kanunun Hâkimiyeti" kaidesine uygun olmaktadır. Bir kimsenin, veya bu şekilde hareket etmek hususunda tam bir kanuni selâhiyete malik olması, o kimseye verilmiş bulunan selâhiyetin "mahdut" bir selâhiyet olması icabettirmez: kanundan alınmış olan iktidar, "keyfi" surette harekete geçirmek iktidarı da olabilir. Hitler'in hudutsuz selâhiyetlerini tamamiyle anayasaya uygun bir şekilde elde ettiği ve icraatının hukukî bakımından meşru olduğu belki ileri sürülebilir. Fakat Hitler rejimi altındaki Almanya'da Kanunun Hâkimiyeti kaidesinin câri olduğunu kim iddia edebilir?.

Bu itibarla, plânlaştırılmış bir cemiyette Hukukun Hâkimiyetinin tam edilemeyeceğini söylemek, böyle bir cemiyette hükümet icraatının meşruluğuna dayanmayacağı veya böyle bir cemiyetin kanundan mahrum olması gibi ileri sürmek demek değildir. Şu demektir ki, hükümetin zorlayıcı selâhiyetleri, önceden tesbit edilmiş kaidelere göre tayin ve tahdit edilmiş olmalıdır. İndi faaliyetlerin de kanunlarla meşrulaştırılması, kitaba geçirilmesi mümkün değildir, hattâ iktisadi faaliyetin merkezî bir idareye bağlanması sağlamak için böyle yapılması zaruridir. Her bakanlığa veya her işleme kama doğru gördükleri her şeyi yapmak müsaadesini veren bir kanunla meşru olacaktır; fakat bu icraatın Hukukun Hâkimiyeti kaidesine tâbi olduğu söylenemez. Hükümete hudutsuz selâhiyet verilmesi

en indî bir idare tarzı meşru kılınabilir: böylece, demokratik bir nizam, tahayyül edilebilecek en koyu despotizme yol açabilir. (1).

Fakat, eğer kanun hükümet makamlarına iktisadî hayatı sevk ve idare etmek imkânlarını vermek istiyorsa, kararlarını beklensiyen hal ve şartlara intibak ettirebilmesi ve umumi bir şekilde ifadesi kabil olmyan bir takım esaslara göre rotasını çizebilmesi için, devlete kâfi derecede selâhiyet bahşetmelidir. Bunun neticesi olarak, plânlaşın genişlemesi ile, teşriî selâhiyetler gitgide artan bir ölçüde bakanlıklara ve idarî makamlara devredilmektedir. Geçen harpten önce, bir bakanlığın Parlâmento yerine kaim olarak hareket ettiği ve bu yüzden "Parlâmento gibi gayri mesul" sayıldığı haller pek ender idi. Halbuki bugün, Lord Hewart'ın dikkati çektiği bu gibi haller, yani teşriî selâhiyetlerin idare cihazlarına devri mütad bir hale gelmiştir. Mütemadiyen yeni yeni makamlar en geniş selâhiyetlerle techiz edilmektedir. Bu makamlar, belli kaidelerle bağı olmaksızın, millî faaliyetin şu veya bu kısmını hemen hemen kanunsuz bir takdir selâhiyeti ile tanzim etmektedirler.

Hülâsa, "Hukukun Hâkimiyeti" kaidesi teşriî organın selâhiyetini tahsis eder: bir taraftan, bu selâhiyeti, "şekli kanun" dediğimiz umumi kaideler ısdarına inhisar ettirir; diğer taraftan, muayyen insanların menfaatlara göre ayarlanmış her türlü teşriî faaliyete mânidir; keza, devlet otoritesini insanlar arasında bu çeşit tefrikler ve kayırmalar yapmak üzere kullanmak selâhiyetinin herhangi bir makama verilmesine engel olur. "Hukukun Hâkimiyeti" kaidesi her şeyin kanunla tanzim edilmiş olması demek değildir. Devletin, zorlayıcı iktidarını, ancak kanunla tanzim edilmiş hallerde ve önceden tamamiyle bilinmesi kabil olacak tarzda kullan-

(1) İhtilâf, XIX uncu asırda ekseriya zannedildiği gibi, "hürriyet" ile "kanun" arasında değildir. John Locke, kanunsuz hürriyet olamayacağını kâfi derecede vuzuhla belirtmiştir. İhtilâf muhtelif kanun çeşitleri arasındadır; bunlar arasındaki fark o kadar derin değildir ki, hepsine birden kanun adını vermek bile doğru değildir: bir tarafta "Hukukun Hâkimiyeti"ni sağlayacak mahiyette kanunlar, önceden ısdar edilen ve "oyunun kaidelerini belirleyen" kanunlar vardır ki, bunlar ferde, devletin zorlayıcı cihazının nasıl harekete geçmesini önceden görmek ve muayyen vaziyetlerde vatandaşlarının ne şekilde davranacaklarını tahmin etmek imkânını verirler; diğer tarafta, devlet otoritesine, fiilen istediği gibi hareket etmek selâhiyetini bahşeden kanunlar vardır. Binacaleyh, menfaat ihtilâflarını önceden tahmin edilmiş kaideler mucibince değil de, oportünist mülâhazalara göre halletmeğe çalışarak bir demokraside, Hukukun Hâkimiyetinden bahsedilemez.

ması demektir. Her hususi emirname Hukukun Hâkimiyeti kaidesini ihlâl eder. Bu fikre itiraz eden kimse, anayasaya uygun olarak elde edilmek şartıyla, bugün Almanya'da İtalya'da ve Rusya'da diktatörlerin sahip oldukları mutlak iktidarın Hukukun Hâkimiyeti kaidesine uygun bulunduğunu kabul etmiş olur. (1).

Hukukun Hâkimiyeti kaidesi, ister bazı memleketlerde olduğu gibi Vatandaş Haklarını tesbit eden bir beyanname, (Bill of Rights) veya bir Anayasa şeklinde tecelli etsin; ister sağlam bir şekilde teessüs eden geleneklerle nesilden nesle intikal eylesin, bunun fazla ehemmiyeti yoktur. Fakat derhal görülecektir ki, hangi şekle bürünürse bürünsün, Hukukun Hâkimiyeti kaidesi, teşriî salâhiyetlerin sınırlandırılmasını, ferde varacağı bilmez bazı hakların tanınmasını, insan haklarının dokunulmazlığını zammun eder.

Tam ve merkezî bir plâncılığın belli başlı taraftarlarından olan H. C. Wells'in, İnsan Haklarını müdafaa yolunda ateşli yazılar yazması, müfekkirlere, birbirine zıt bazı ideallere aynı zamanda bağlanmaları zünden nasıl bir zihin karışıklığı içine düştüklerini gösteren çok karaktistik bir misaldir. Fakat Wells'in muhafaza etmek istediği ferdî hakları arzu ettiği plâncılığa mutlaka engel olacaktır. Plâncılıkla insan hakları arasındaki bu uyumsuzluğun mevcudiyetinden kendisinin de şüphelendiği

(1) Hukukun hâkimiyeti kaidesinin teşriî yoldan ihlâlinin başka bir misali, tarihinde sık sık rastlanan "*Bill of Attainder*" lerdir. Hukukun hâkimiyeti kanun ceza hukukunda, umumiyetle lâtince bir formülle ifade edilir: *nulla poena sine lege*. Kanunda sarîh olarak yazılı olmadıkça, hiç kimseye her hangi bir hareketinden dolayı ceza verilemez. Bu kaidenin esası şudur: bir kanunun münferit bir hâdiseye tathâk olması için, hâdisé ortaya çıkmadan önce, o kanunun umumi bir kaide şeklinde varmış bulunması lâzımdır. VIII inci Henry devrinde, Parlâmento, *Bishop of Rochester* aşçısı hakkında "adı geçen Richard Rose'un, sınıfının hak ve imtiyazlarından faydalanarak, kaynar suya atılmak suretiyle öldürülmesine" karar vermişti. Bu kararın Hukukun Hâkimiyeti kaidesine uygun olduğunu kimse iddia edemez. Hukukun Hâkimiyeti bütün liberal memleketlerde ceza usulünün ayrılmaz bir parçası haline geldiği totaliter rejimlerde bu esas muhafaza edilememiştir. Oralarda, E. B. Ashton'un ifade ettiği gibi, liberal düsturun yerine şu prensip kaim olmuştur: *nullum crimen sine poena* - kanunda sarîh olarak yazılı olsun veya olmasın hiçbir "suç" cezasız kalmamalı. "Devletin hakları kanunu ihlâl edenleri cezalandırmaktan ibaret değildir. Camia haklarının korunması bakımından lüzumlu gördüğü her şey salâhiyetlidir - kanun dışı gibi riayet etmek, ferdin en iptidai vazifelerinden sadece birisidir". (E. B. Ashton, *Fascist, His State and Mind*, 1837, s. 119). "Câmianın menfaatlarını" ihlâl eden devlet nelerden ibaret olduğunu takdir etmek, tabiatıyla, salâhiyetli devlet makamlarına aittir.

hissetmek kabildir: Teklif ettiği “İnsan Hakları Beyannamesi”nin hükümleri, ifadenin şümulünü daraltan ve bu Beyannameyi her türlü mânadan mahrum kılan sıfatlar, tavsifler içinde boğulmuştur. Meselâ, bu Beyanname de deniyor ki: “herkes, hiçbir ayırıcı tahdide maruz kalmadan, kanunen alınıp satılması caiz olan her şeyi almak ve satmak hakkına malik bulunmalıdır”. Buna diyecek yok. Lâkin muharririn derhal ilâve ettiği şu kayıt bu prensibi tamamiyle hükümsüz hale getirmektedir: “Fakat alım-satım, müşterek refahla kabili telif olan şartlar ve mikdarlar dahilinde serbesttir”. Pek tabiidir ki herhangi bir şeyin alım satımına konan her türlü tahditlerin ‘müşterek refah’a faydalı olacağı ileri sürülür; böyle olunca, yukarıdaki hükümün fiilen önleyebileceği hiçbir tahdit yoktur, ve bir ferdi hakkın himayesinden bahsedilemez.

Başka bir ana hükme geçelim. Beyanname diyor ki: “Her insan kanunen meşru saydığı her hangi bir işle uğraşabilir”, “ücretli bir işe hakkı vardır ve kendisine açık olan mesleklerden her hangi birini serbestçe seçebilir”. Fakat belli bir işin belli bir şahsa “açık” olup olmadığı meselesini kimin halledeceğini söylemiyor. Paragrafa ilâve edilen “fert bir işe talip olabilir ve talebi alenî olarak incelenir, kabul veya reddedilir” ibaresi açıkça göstermektedir ki, H. G. Wells fertlerin muayyen işlere girmek hakkını sahip bulunup bulunmadıkları hususunda karar verecek olan bir otoritenin mevcudiyetini derpis etmektedir. Böyle bir otoritenin mevcudiyeti ise, serbest, meslek seçme hürriyetine aykırıdır. Plânlaştırılmış bir âlemde, emekale vasıtaları ve para kontrol altında bulunduktan başka, sanâyi tesisleri de münhasıran plânda gösterilecek yerlerde kurulabilecektir; böyle bir âlemde “seyahat ve muhaceret hürriyeti” nasıl sağlanacaktır? Kâğıt üzerindeki ve bütün tevzi şebekesi hâkim otoritenin kontrolü altında iken, muhaceret hürriyeti nasıl temin edilecektir?.. Bütün bunlar, Mr. Wells’in, bu plâncı yoldaşları gibi cevapsız bıraktığı suallerdir.

Bu bakımdan, sosyalizm hareketinin doğuşundan beri, insan hakları meselesinde, “metafizik” bir fikir diye hücum edegelmiş olan birçok ıslahatçı daha fazla düşünce insicamı göstermişler ve şu nokta üzerinde ısrarla durmuşlardır: rasyonel bir şekide teşkilâtlandırılan bir âlemde, artık insan haklarına yer yoktur; ferdin sadece vazifeleri vardır. Bu görüş tarzı, sosyalizm içinde terakkiperverlerimizin mümeyyiz vasfı haline gelmiştir. Bununla beraber mürteci damgasını yemek için, her hangi bir tedbire karşı, bunun insan haklarını ihlâl ettiğini ileri sürerek itirazda bulunmaktan daha emin olmaları yoktur. Liberal bir mecmua olan *The Economist* bile, bir kaç yıl önce Fransızların şu dersi anlamış olduklarını ileri sürerek Fransızları haklı görmek diye göstermişti:

Demokratik bir hükümet, tıpkı bir diktatörün gibi, elinde daima (!) tam selâhiyetler bulundurmaz; bu onun demokratik ve temsili vasfını kaybetmez. Hükümetin idarî meselelerde hiç bir vakit ve hiç bir şekilde ihlâl edemeyeceği ileri sürülen "ferî haklar", ortadan kalkması icab eden müziç bir eserdir. Halk tarafından serbestçe seçilmiş bir hükümet - muhalefet tenkid hakkını tam ve alenî olarak kullanabildiği müddetçe - tanzimî selâhiyetinin bir takım sınırlarla daraltılmasını kabul edemez ve emelidir.

Serbest ve alenî tenkidin bile zaruri olarak sınırlandırıldığı harp devrelerinde, bunun önüne geçmeğe belki imkân yoktur. Ancak, yukarıda bahsedilen parçadaki "daima" kelimesi, *The Economist*'in, fevkalâde selâhiyetleri harp devirlerine mahsus zaruri bir fenalık olarak telâkki etmediği fikrini uyandırmaktadır. Fakat bu gibi tam selâhiyetlerin daimî bir mesele haline alması, Hukukun Hâkimiyeti kaidesi ile kabili telif değildir ve doğruca totaliter Devlete müncer olur. Lâkin iktisadî hayatın idaresini hükûmete tevdi etmek isteyen herkes, ister istemez bu telâkkiyi benimsemek mecburdur.

Muhtelif merkezî Avrupa devletlerinin tecrübeleri fazlasıyla isbat etmiştir ki, Devlet iktisadî hayatı tam bir kontrol altına alınca, fert haklarının veya azınlık (ekalliyet) haklarının şeklen tanınması hiç bir mana ifade etmez. Azınlık haklarını koruyan statülerin bir harfini bile ihlâl etmemek muayyen iktisadî siyaset vasıtalarına müracaat ederek, millî azınlıklar lehine merhametsizce bir tazyik siyasetinin güdülebileceği açıkça görülmüştür. Bazı faaliyetlerin veya sanayi kollarının bilhassa azınlıklar elinde tutulması, iktisadî vasıtalarla yapılan tazyiki geniş ölçüde kolaylaştırılmaktadır. Böylece, zahiren muayyen bir sanayie veya sınıfa karşı alınan tedbirler fiiliyatta azınlıklardan birini ezmek maksadı güdülmüştür. Plâncılığın yasa sahadaki fiilî neticelerini görmek isteyenlere, bu tecrübeler, "sosyalizmin kişafın hükümetçe murakabesi" gibi görünüşte son derece masum olan prensibin, bir tazyik ve tefrika siyaseti gütmek hususunda adeta sonsuz kâınlar doğurabileceğini fazlasıyla isbat etmiştir.

(Devam edecek)